

Bu sayımız, 15 Temmuz Şehitlerine ithaf edilmiştir...

muhafazakârdüşünce

15 temmuz'un ışığında Türkiye

kadim

MUHAFAZAKÂR DÜŞÜNCE/THE JOURNAL OF CONSERVATIVE THOUGHT

4 aylık yerel süreli düşünce dergisi

Yıl Year: 13 • Sayı Issue: 49 • Eylül september - aralık december 2016

ISSN 1304-8864

Kadim Yayınları Adına Sahibi/Owner: Serhat Buhari Baytekin
Genel Yayın Yönetmeni/General Director: Selman Salim Kesgin

Genel Koordinatör/Administrative Coordinator: Üzeyir Tekin
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Managing Editor: S. Buhari Baytekin
Yurtdışı İlişkiler Koordinatörü/International Affairs Coordinator: Okan Arslan
Reklam ve Halkla İlişkiler/Marketing and Public Relations: Ayşegül Öz
Görsel Yönetmen/Creative Director: Ezgi Zorlu
Tasarım/Design: Yeter Baysal
Web Yönetimi/Webmaster: Harun Kaban

49. Sayı Editörleri/Editors of 49th Issue: Doç. Dr. Bengül Güngörmez - Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Bedri Gencer, Yıldız Teknik Ü.
Prof. Dr. Bekir Berat Özipek İstanbul Medipol Ü.
Prof. Dr. Bülent Arı, İstanbul Sabahattin Zaim Ü.
Prof. Dr. Cemal Fedayi, Kırıkkale Ü.
Doç. Dr. Kudret Bülbül, YTB Başkanı
Doç. Dr. Hamit Ersoy, RTÜK
Doç. Dr. Ahmet Yıldız, TBMM
Doç. Dr. Fatih Duman, Hitit Ü.
Doç. Dr. Mahmut Hakkı Akın, Necmettin Erbakan Ü.
Doç. Dr. Şaban Kardeş, TOBB Ü.
Doç. Dr. Ahmet Özcan, Karatekin Ü.
Doç. Dr. Hamit Emrah Beriş, Gazi Ü.
Doç. Dr. Bengül Güngörmez, Uludağ Ü.
Dr. Necdet Subaşı, Başbakanlık
Dr. Ahmet Helvacı, İçişleri Bakanlığı
Mustafa Armağan, Araştırmacı, Yazar
Dr. Zeynep Çağlayan İçener
Dr. Şenay Eray, Afyon Kocatepe Ü.
Hamdi Turşucu, Kültür Bakanlığı

Danışma ve Hakem Kurulu/Advisory Board

Prof. Dr. Birol Akgün, Necmettin Erbakan Ü.
Prof. Dr. Kenan Gürsoy, İstanbul Aydın Ü.
Beşir Ayvazoğlu
Prof. Dr. Naci Bostancı, TBMM
Prof. Dr. Ömer Çaha, Yıldız Teknik Ü.
Prof. Dr. Hüsamettin Arslan, Uludağ Ü.
Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya, Başbakanlık
Prof. Dr. Davut Dursun, Sakarya Ü.
Prof. Dr. M. Şükrü Hanioglu, Princeton Ü.
Prof. Dr. Süleyman Seyfi Öğün, Maltepe Ü.
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Ü.
Prof. Dr. İhsan Sezal, TOBB Ü.
Prof. Dr. Şaban H. Çalış, Selçuk Ü.
Prof. Dr. Richard Gamble, Hillsdale College
Annette Y. Kirk, The Russell Kirk Center
Prof. Dr. Suna Başak, Gazi Ü.
Prof. Dr. Nazım İrem, İstanbul Aydın Ü.
Prof. Dr. Halis Çetin, Cumhuriyet Ü.

YÖNETİM YERİ/CONTACT

Rabat Sok. No: 27/2 Gaziosmanpaşa, Çankaya/ANKARA

Telefon/Phone: 0-312 431 21 55

E-posta/E-mail: dergi@muhafazakar.com - muhafazakardd@gmail.com

Genel ağı/Web: www.muhafazakar.com

ABONELİK/SUBSCRIPTION

Telefon/Phone: 0-312 431 21 55

HAZIRLIK/PREPARATION

Uluslararası Piri Reis kültür Ajansı www.pirireisajans.com - info@pirireisajans.com

Telefon/Phone: 0-312 446 21 56

BASKI/PRINT

Baskı Tarihi/Print Date: Aralık 2016

Baskı Yeri/Print Address: MRK Baskı ve Tanıtım Hizmetleri

Muhafazakâr Düşünce Dergisi, Kadim Yayınları tarafından yayımlanmaktadır.
Muhafazakâr Düşünce ulusal hakemli bir dergidir. Yılda 3 sayı yayımlanır ve Türkçe ve İngilizce makalelere, çevirilere, analizlere ve kitap tanıtımlarına yer vermektedir. Dergide yayınlanan makalelerden yazarları sorumludur. Yayımlanan makaleler EBSCOhost tarafından taranmakta ve makalelerin İngilizce özetleri indeks servisinde yer almaktadır.

bu sayıda

muhafazakâr düşünce'den
preface

15 temmuz'un ışığında
Türkiye
Turkey in the light
of july 15th

Muhafazakâr Düşünce'den / 9

Takdim / 15

---

15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığın Türkiye Bağlamı
-Türkiye'de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek-
July 15th Coup Attempt and the Turkey Context of Conservatism
-Rethinking Conservatism in Turkey -
FARUK KARAARSLAN / 21

Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası
Laiklik Tartışmaları ve FETÖ
The Issue of Secularism in Turkish Political Culture and Secularism
Debates after July 15th and FETO
MAHMUT HAKKI AKIN / 37

15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak
Civil Resistance To July 15th: Reestablishing Democracy
ALİM YILMAZ / 57

Batı'nın Demokrasi Paradoksu, 'Demokratik Darbe'
Kavramsallaştırması ve 15 Temmuz Darbe Kalkışması
Paradox of Democracy in the Western World, Conceptualisation of
'Democratic Coup', and Coup Attempt of July 15th
GÖKHAN BOZBAŞ / 73

"Sessiz Yiğit"ların Sosyal Teoride Ele Gel(e)meyişi: 15 Temmuz Örneği
The Inability of Addressing the "Silent Masses" In Social Theory: The
Example of July 15th
İBRAHİM NACAK / 91

15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması
Sociological Aspects of the Military Coup Attempt of July 15th
M. ZEKİ DUMAN / 103

Gnostik Düşünce Kurumsal Yapılara Karşı: Yeni Kolonyalizmin Sofistik
Silahı
Gnostic Ideas Against Institutional Structures: The Sophisticated
Weapons of the New Colonialism
MUSTAFA SAİD KURŞUNOĞLU / 119

15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Gerilen Türkiye-Almanya
İlişkilerinde Göçmen Meselesi
The Problem of Immigrants in Turkey-Germany Relations which were
Strained after the July 15 Coup Attempt
METİN AKSOY / 145

McCemaat ve Yeni Dini Hareketten (YDH) Terör Örgütüne: FETÖ
FETO: From Mc Community and the New Religious Movement (NRM)
to Terror Organization
MEVLÛT ÖZBEN / 167

27 Mayıs ve 12 Eylül Askeri Darbelerinin Türk Sinema Sektörüne
Etkileri
The Effects of May 27 and September 12 Military Coups on Turkish
Film Sector
YALÇIN LÜLECI / 183

mülakat
interview

Hüsamettin Arslan ile Darbe ve Devlet
BENGÛL GÜNGÖRMEZ / 211

değerlendirme analyses

Prematüre Doğum/Ruşeym Ölüm: 15 Temmuz Darbe Teşebbüsünün Anatomisi
Premature Birth/Germ Death: Anatomy of the Coup Attempt of July 15th
MURAT ÇEMREK / 221

Darbenin Sağı Solu Olmaz
Right or Left-Wing, a Coup is After all a Coup
BESİM F. DELLALOĞLU / 227

Türkiye-Batı İlişkilerinin Ontolojik Derinliği
Ontological Depth of Turkey-West Relations
TAHSİN GÖRGÜN / 235

Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi
The Coup Attempt of July 15th in Social Perception
İPEK COŞKUN • HAZAL DURAN / 257

---

derkenar postscripts

Soğuk Savaş Dönemi Türkiye'sinde Arnold J. Toynbee ve İslâmcılık
Sezai Karakoç'un Yazılarında Medeniyetçilik
Arnold J. Toynbee and Islamism in Cold War Era Turkey
Civilizationism in the Writings of Sezai Karakoç
CEMİL AYDIN • BURHANETTİN DURAN / 271

Müslüman Kadının Sesi: İslâmcı Romanların Kadın Yazar ve Anlatıcıları
The Voice of Muslim Women: Female Writers and Narrators of Islamist
Novels
NESRİN AYDIN SATAR / 295

Mevlana Düşüncesinde Hikmet
The Concept of Wisdom in Thinking World of Rumi
GÜLŞEN YAYLI / 315

---

kitap tahlili book analyses

Gizliliğin ve Gizli Toplamların Sosyolojisi
RUHİ CAN ALKIN / 327

Kesin İnançlılar
MUSTAFA ALİ MİNARLI / 333

Kötülüğün Sıradanlığı (Adolf Eichmann Kudüs'te)
NİLÜFER ÖZTÜRK AYKAÇ / 341

Kötülüğün Sıradanlığı (Adolf Eichmann Kudüs'te)
AKİF KEMAL KOÇ / 347

- 1. Muhafazakâr Düşünce** ulusal hakemli bir bilimsel dergidir. Her sayıda farklı dosya konuları işlenir; bunun yanı sıra dosya dışı önemli çalışmalara da yer verilir.
- Gönderilecek çalışmalarda sosyal bilimlerde yaygın ve kabul edilmiş kaynak gösterme yöntemlerinden (APA) herhangi biri, kendi içinde tutarlı olmak koşuluyla kullanılabilir. Çalışmaların mutlaka kaynakçası yapılmalıdır.
- Çalışmalarla birlikte, 250 kelimeyi aşmayan Türkçe ve İngilizce özet, 10 kelimeyi geçmeyecek şekilde Türkçe ve İngilizce anahtar kelimeler iletilmelidir. Ayrıca yazarla irtibat için gerekli iletişim bilgileri de gönderilmelidir.
- Muhafazakâr Düşünce**'ye gönderilen çalışmalar, Times New Roman tipinde, bir buçuk aralıklı olarak A4 boyutunda 22 sayfayı (En az 3.500 en fazla 6.500 kelime) geçmeyecek şekilde düzenlenmelidir.
- Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanacak çalışmaların imlâ ve noktalamasında yazarın tercihleri geçerlidir; ancak sehven yapıldığı varsayılan hatalar düzeltilir.
- Gönderilen çalışmaların yanıtlama süresi 60 gündür. Bu süre içerisinde yanıtlanmayan çalışmalar ulaşmamış demektir. Çalışmalarla ilgili, hakemlerden edinilen olumlu ya da olumsuz görüş, çalışmanın yazarına bildirilir; gerekli düzeltmeler istenir.
- Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanan çalışmaların fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir. Yayın için kabul edilen çalışmaların yayın hakkı **Muhafazakâr Düşünce**'ye aittir.
- Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanan polemik konusu olan çalışmalarda yazarlara en fazla 2 kez cevap yazma hakkı tanınır.
- Muhafazakâr Düşünce**'de yayınlanan çalışmaların yazarlarına yazıların bulunduğu sayıdan iki adet; yayın ve danışma kuruluna ise her sayıdan birer adet gönderilecektir.
- Muhafazakâr Düşünce**'ye yazı göndermek için şu adresler kullanılacaktır: slmnesgin@gmail.com - muhafazakardd@gmail.com
- Gelecek sayının dosya konusu Web sitesinde yayınlanacaktır.

Meş'um darbe girişiminin ardından istikbaline ve istiklaline sahip çıkanları Türk halkının duruşunu tarihe not düşmek, darbeye giden süreci sosyolojik olarak değerlendirmek ve 15 Temmuz'u kavramsallaştırmak amacıyla duyurduğumuz yazı çağrısına çok sayıda hocamız kıymetli çalışmalarıyla destek verdiler.

15 Temmuz şehitlerine ithaf ettiğimiz bu sayıda;

Faruk Karaarslan, "15 Temmuz Darbe Girişimi ve Muhafazakârlığın Türkiye Bağlamı -Türkiye'de Muhafazakârlığı Yeniden Düşünmek-" başlıklı makalesinde 15 Temmuz gecesi darbeye direnen kitle üzerinden Türk muhafazakârlığının yeni dönemini tartışıyor. Karaarslan çalışmasında muhafazakârlık kavramının kullanımına dair tartışmalardan hareketle Türkiye'de sosyal bilimlerin tekrar tartışılmasını gerektiğini iddia ediyor.

Mahmut Hakkı Akın, "Türkiye Siyasi Kültüründe Laiklik Meselesi ve 15 Temmuz Sonrası Laiklik Tartışmaları ve FETÖ" başlıklı makalesinde cumhuriyet tarihi boyunca devlet tarafından takip edilen laiklik anlayışının ve uygulamalarının Türkiye'de dini hayat üzerindeki etkileri ve FETÖ türü bir örgütlenmenin ortaya çıkışındaki rolünü tartışmaya açıyor. Akın'a göre katı laiklik politikaları, dini cemaatlerin ve grupların önemli bir dönüşüm yaşamasına sebep olmuştur. Çok partili hayata geçilmesi sonrasında dini cemaatlerin önemli bir figür haline

gelmesi, siyاسiler ile aralarında bir fayda ilişkisi kurulmasına zemin hazırladı.

“15 Temmuz Sivil Direnişi: Demokrasiyi Yeniden Kurmak” başlıklı makalesinde Alim Yılmaz demokratik yollarla iş başına gelen iktidarların demokrasi ve hukuku, ayrıcalıklı gruplar ve bu gruplarla kurulan iŐbirlięiyle değil, toplumdan sağladığı destekle koruyabileceğinin görüldüğünü ifade etmektedir. Yılmaz’a göre devletin bütün kurumlarıyla yeniden kurulması, liyakat esasına göre istihdam siyaseti izlenmesi ve toplumsal çeŐitlilięin devlet kadrolarına yansımaları, muhtemel darbe teŐebbüslerini engelleyecektir.

“Sessiz Yığın”ların Sosyal Teoride Ele Gel(e)meyişi:15 Temmuz Örneği“ başlıklı çalışmasında İbrahim Nacak, “sessiz yığın” kavramından hareketle kitle, sosyal yığın, kalabalık kavramları tartışıyor. Nacak makalesinde 15 Temmuz darbe girişiminin sessiz yığın kavramsallaŐtırmasını nasıl dönüŐtürdüęünü de ele alıyor. Türkiye’de toplumu ya da halkı sessiz çoğunluk olarak görmeyi eleŐtiren Nacak’a 15 Temmuz ve sonrasında yaŐananlar sadece “sessiz yığın”ların kendisini sürü ya da koyun diye tanımlayanlara karşı bir cevap değil, aynı zamanda sessiz olmasından istifade edip, sessizliğini sürdürmesi için mücadele eden kesim(-ler)e karşı bir cevaptır.

Mehmet Zeki Duman “15 Temmuz Askeri Darbe Girişiminin Sosyolojik Okuması” başlıklı makalesinde darbe girişimini, gerek nedenleri ve oluşumu gerekse sonuçları itibariyle önceki darbelerin tümünden farklılaŐan yönlerini sosyolojik olarak değerlendiriyor. Duman’a göre 15 Temmuz darbe girişiminin en önemli iki önemli sonucu Türkiye’de bir gelenek halini almaya başlayan darbelerin artık kolay bir biçimde yapılamayacağının anlaşılması ve FETÖ’nun ülkede yıllardır adeta bir korku imparatorluğu gibi hareket etmesinin önüne geçilmesidir.

Mustafa Said Kurşunoğlu “Gnostik Düşünce Kurumsal Yapılara Karşı: Yeni Kolonyalizmin Sofistik Silahı” başlıklı makalesinde FETÖ’yü gnostik yapı kavramsallaştırması üzerinden analiz ediyor. Kurşunoğlu’na göre gnostik düşünceler ve bu düşüncelere dayalı teŐkilatlanmalar öznel ve ezoterik yapıları ile toplumsal

sağduyuya ve açıklığa dayalı kurumsal rasyonalitenin karşısı bir konumda yer almaktadırlar

“Batı'nın Demokrasi Paradoksu, ‘Demokratik Darbe’ Kavramsallaştırması ve 15 Temmuz Darbe Kalkışması” başlıklı makalesinde Gökhan Bozbaş demokrasinin bayraktarlığı iddiasında olan ülkelerin bazı darbelere verdiği desteği analiz ediyor. Bozbaş’a göre Batı ülkeleri reelpolitik gereği küresel ve ulusal medya üzerinden seçilmiş iktidarı diktatör ilan etme; mümkün mertebe halkı sokaklara dökme, iktidara istifa çağrısı yapma; çekilmezse askeri göreve çağırma ve bu yaşananları demokratik darbe olarak adlandırmakta ve bu durumu kendince meşrulaştırmaktadır.

“15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrasında Gerilen Türkiye-Almanya İlişkilerinde Göçmen Meselesi” başlıklı makalesinde Metin Aksoy Türkiye-Almanya ilişkilerini darbe girişimi açısından değerlendiriyor. Aksoy’a göre halihazırda göçmen ve entegrasyon sorunları sebebiyle inişli çıkışlı bir seyir izleyen Türkiye-Almanya ilişkileri Almanya’nın 15 Temmuz darbe girişimini Türkiye aleyhtarı ve tek taraflı olarak yorumlaması sonucu bir krizin eşindedir. Şüphesiz bu durumun Almanya’da yaşayan Türk göçmen nüfus üzerinde de etkileri olacaktır.

Mevlüt Özben tarafından kaleme alınan “McCemaat ve Yeni Dini Hareketten (YDH) Terör Örgütüne: FETÖ “ başlıklı makale bir dini cemaat olarak zamanın ve ülke koşullarının kendisine sağladığı kolaylıklarla büyüyen bir yapının, sonraları küresel dünyanın da bir realitesi olan Yeni Dini Hareketlere (YDH) özgü niteliklerle donanmasını ele alıyor.

“27 Mayıs ve 12 Eylül Askeri Darbelerinin Türk Sinema Sektörüne Etkileri” başlıklı makalesinde Yalçın Lüleci 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbelerini Türk sinema sektörüne etkisi açısından tartışıyor. Lüleci’ye göre, 1980 ve 1960 darbeleri Türk Sinameası üzerinde farklı etkiler bırakmıştır.

Mülakat kısmında darbeyi ve darbenin sosyolojisini Uludağ Üniversitesi’nden Prof. Dr. Hüsamettin Arslan’la konuştuk. Hüsamettin Hoca kendine has üslubuyla darbe gecesi hissiyatını ve analizlerini bizlerle paylaştı.

Değerlendirme bölümünde Besim Dellaloğlu “Darbenin Sağı Solu Olmaz” başlıklı çalışmasında 15 Temmuz gecesini ve

direnişini sol siyaset açısından eleştirel yorumluyor. Türkiye'deki demokrasi kültürü ve birlikte yaşama düşüncesine dair tespitlerde bulunan Dellaloğlu'nun değerlendirmesi muhafazakâr camia için de eleştiriler ve cevaplanması gereken sorular barındırıyor.

Murat Çemrek "Prematüre Doğum/Ruşeym Ölüm: 15 Temmuz Darbe Teşebbüsünün Anatomisi" başlıklı değerlendirmesinde özgürlüklerin teminatı olan devlet yapısının bundan sonraki olası darbe teşebbüslerinin önüne geçebilecek yegâne güvence olduğunu belirtiyor. Çemrek çalışmasında 15 Temmuz askeri darbe teşebbüsünün 1960 sonrasındaki başarılı ve başarısız diğer öncülleriyle ilişkisini sosyo-ekonomik bir temel üzerinden devletin ontolojisi çerçevesinde değerlendirmekte.

"Türkiye - Batı İlişkilerinin Ontolojik Derinliği" başlıklı çalışmasında Tahsin Görgün Türkiye ile Avrupa'nın sağlıklı bir zeminde ilerlemesi için birbirlerini ihmal ve inkar etmeden, birbirlerini karşılıklı olarak tanımaları gerektiğini belirtiyor. Görgün'e göre hem Batılı devletler hem de diğerleri sömürgecilik döneminin bittiğinin bilincine varmalı ve buna göre politikalar geliştirmelidir. Türkiye de, teavün üzerinden itidali yaşayarak sömürge olmadığının farkında olarak kararlar almanın ve uygulamanın imkanını bütün dünyaya göstermekle mükelleftir.

İpek Coşkun ve Hazal Duran tarafından kaleme alınan "Toplumsal Algıda 15 Temmuz Darbe Girişimi" başlıklı çalışma, SETA tarafından gerçekleştirilen, demokrasi nöbetinde meydanların tutumunu inceleyen saha araştırmasının sonuçlarını analiz ediyor.

Bu sayıda FETÖ'nün sosyolojik dinamiklerini anlamak açısından çok önemli olan bazı kitaplara dair değerlendirmeler meraklısını bekliyor.

Georg Simmel'in "Gizliliğin ve Gizli Toplumların Sosyolojisi" adlı eseri Ruhi Can Alkın, Eric Hoffer'in "Kesin İnançlılar" isimli eseri Ali Minarlı, Hannah Arendt'in "Kötülüğün Sıradanlığı" adlı eseri Akif Kemal Koç ve Nilüfer Öztürk Aykaç tarafından değerlendirildi.

Derkenar kısmında üç çalışmayı sunuyoruz sizlere:

Cemil Aydın ve Burhanettin Duran tarafından İngilizce orjinali Comparative Studies of South Asia, Africa and the Middle East dergisinde yayınlanan ‘‘Soğuk Savaş Dönemi Türkiye’sinde Arnold J. Toynbee ve İslâmcılık Sezai Karakoç’un Yazılarında Medeniyetçilik’’ başlıklı çalışmayı sizlere sunuyoruz. Aydın ve Duran’a göre özcü söylemin, yani Avrupa sömürgeciliğinin dayandığı söylem düzeni ile ona karşı üretilen milli ve küresel söylemlerin artık yer değiştirdiği savı üzerine düşünmek ve geride bırakmak zamanı gelmiştir.

Nesrin Aydın Satar tarafından kaleme alınan ‘‘Müslüman Kadının Sesi: İslâmcı Romanların Kadın Yazar ve Anlatıcıları’’ başlıklı makalesi 1970 ve 1980 yılları içerisinde kadın yazarlar tarafından kaleme alınan iki İslâmcı roman ve bu romanların kadın kahramanları üzerinden sosyo-politik ve sosyo-kültürel konjonktürü ele alıyor.

Gülşen Yaylı tarafından kaleme alınan ‘‘Mevlâna Düşüncesinde Hikmet’’ başlıklı çalışma Mevlânanın hayatı ve eserlerinde hikmet ve hikmet arayışının nasıl bir yeri olduğunu değerlendiriyor.

15 Temmuz Darbe Girişimini ele aldığımız bu sayıda konuya entelektüel bir katkı yaptığımızı düşünüyoruz.

27 MAYIS VE 12 EYLÜL ASKERİ DARBELERİNİN TÜRK SİNEMA SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

THE EFFECTS OF MAY 27 AND SEPTEMBER 12 MILITARY COUPS ON TURKISH FILM SECTOR

YALÇIN LÜLECİ*

ABSTRACT

Turkey is one of the countries in the world to suffer from military coups, which usually take place in countries that experience political instability. In Turkey where military tutelage has felt its presence in every era, 27 May 1960 and 12 September 1980 military coups are important historical events due to the military control over the regime for a period of time, the preparation of new constitutions and their presences that deeply affected Turkish politics and social life.

In addition to their political, economic and social impacts, these military coups also deeply affected the Turkish cinema. Despite the fact that democratically elected politicians were executed in May 27 Coup, relatively liberal characteristics of the 1961 Constitution prepared after the coup by military officers paved the way for positive impacts on cinema. In this period, several film movements had the opportunity to express themselves on the screen, social issues were represented in movies and there have been increases in the numbers of audiences, cinema halls, production firms, cinema organizations, journals and clubs.

September 12 Coup introduced the 82 Constitution with limited liberties compared to the previous post-coup experience. The pre-coup and post-coup period had negative impacts on Turkish cinema as it resulted in the shutting down of cinema organizations and clubs, censoring of films, directors, actors/actresses and the decrease in the number of films produced, audiences and production firms. In this period, movies with theme on social critique were replaced by individualistic ones including arabesque and women's cinema.

Keywords: Cinema, Turkish Cinema, Military Coup, May 27, September 12

Öz

Genellikle dünyanın siyasal istikrar problemi yaşayan ülkelerinde görülen askeri darbelerden muzdarip olan ülkelere biri de Türkiye'dir. Askeri vesayet her dönem kendini hissettirdiği Türkiye'de, 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri, askerlerin bir süre yönetimi doğrudan ellerinde tutmaları, yeni anayasalar hazırlamaları, Türk siyaseti ve toplumsal yaşamına yaptıkları derin etkiler nedeniyle önemli tarihsel olaylardır.

Bu askeri darbelerin siyasal, ekonomik ve sosyal etkilerinin yanında Türk sineması üzerinde de derin etkileri olmuştur. 27 Mayıs Darbesi, askerler eliyle yapılan 61 Anayasası'nın nispeten liberal özellikler göstermesi nedeniyle -her ne kadar halkoyuyla gelen sivil siyasetçiler idam edilmişse de- sinema alanında olumlu etkiler bırakmıştır. Bu dönemde Türk sinemasında ilk defa çeşitli sinema akımları kendilerini gösterme imkânı bulmuş, toplumsal meseleler sinemada temsil edilmiş, üretilen film, sinemaya giden seyirci, sinema salonu, yapımevi, sinema örgütleri, sinema dergisi ve sinema kulüplerinin sayısında artış meydana gelmiştir.

12 Eylül Darbesi ise, hem öncesine göre daha sınırlı özgürlükler içeren 82 Anayasası'nın ilanından önce hem de sonrasında, sinema örgütlerinin ve sinema kulüplerinin kapatılması, film, seyirci, sinema salonu ve yapımevi sayılarının düşmesine sebep olması, sinema filmlerine, yönetmenlere ve sinema emekçilerine yasaklar getirmesi nedeniyle Türk sineması açısından olumsuz bir dönemi ifade eder. Bu dönemde toplumsal eleştiri temalı filmlerin yerini, daha bireysel konuların ele alındığı arabesk ve kadın filmleri almıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinema, Türk Sineması, Askeri Darbe, 27 Mayıs, 12 Eylül

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü

Giriş

Demokratik ülkelerde silahlı kuvvetlerin sivil yöneticilere bağlı olarak, anayasanın kendilerine belirlediği sınırlar dâhilinde, ülkelerin yabancı ülkelere karşı sınır güvenliğini sağlaması beklenir. Ancak bazı dönemlerde bu orduların silahlı olmanın avantajını kullanarak sivil yöneticileri görevden uzaklaştırıp yönetimi ele aldıkları görülür. Bu durumu açıklamakta kullanılan “darbe” kelimesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu’nun hazırladığı “Meclis Araştırması Komisyonu Raporu”nda “...siyasi iktidarın güç kullanılarak veya güç kullanma tehdidiyle, yasal olmayan yollardan değiştirilmesidir.” (Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe, 2012: 53) şeklinde tanımlanmıştır. Evren Balta ise Thyne’ye atıfla darbeyi, “Ordunun ya da devlet içindeki siyasi elitlerin örtük ve yasadışı yöntemlerle mevcut hükümeti değiştirmesi.” olarak tanımlamaktadır (Thyne, 2010: 52. Aktaran: Balta, 2016: 51). Darbeler genellikle ülkedeki en örgütlü ve kapsamlı güç olan silahlı kuvvetler veya onların desteklediği sosyal gruplar tarafından gerçekleştirilir. Bu anlamıyla “askeri darbe” olarak tanımlanabilecek olan hareketten sonra oluşan düzen, darbeyi gerçekleştiren çevre tarafından korunur, sürdürülür veya bazen seçimler yoluyla sivil yöneticilere devredilir (Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe..., 2012: 53).

Genellikle demokrasinin yeterince gelişmediği, ekonomik göstergelerin olumlu olmadığı, iç çatışmaların ve dış müdahalelerin yaşandığı Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde görülen askeri darbeler, bir anda ortaya çıkan olaylar değildir, ülkelerin yaşadığı bir dizi siyasi, ekonomik ve sosyal süreçlerin sonucudur. Askeri darbelerin yaşandığı ve çoğunlukla “pre-toryen” özellik gösteren bu ülkelerde, askerler bir defa darbe yaptıkları ülke ve rejimi, bir daha darbe yapmaya gerek duymayacakları bir şekilde düzenlemeye çalışırlar. Bu tip ülkelerde asker darbe sonrası fiili yönetimi devretse dahi, o devletin yürütme, hatta yasama ve yargı organlarında, egemenliğini sürdürür. Askerlerin devletin kurumları üzerinde kurduğu bu egemenliğin tehlikeye düştüğü durumlar, yeni askeri darbelerin gerekçesine dönüşebilir (Erdoğan, 2005: 740).

Askeri darbelerin gerekçeleri konusunda farklı yaklaşımlar vardır: Erdoğan başlıca dört neden sıralar: 1. Kurumsal Saikler: Askerlerin, sivil vatandaşlarla aralarındaki bağın kopması sonucu bir kast haline gelmeleri ve bu durumun sivil denetimi zorlaştırması. Bunun yanı sıra silahlı kuvvetlerin bütçelerinin ve özerkliklerinin kısıtlanmasına yönelik sivil politikalar ve askerlerin hayat standartlarının ve prestijlerinin düşürülmesine yönelik hareketler. 2. Ulusal çıkar ve ideoloji: Askerlerin, devlet, millet, anayasal

düzen gibi siyasal rejimin temel unsurlarının varlık ve istikrarının tehlikeye düştüğü fikrine sahip olmaları. 3. Etnik saikler: Sömürgecilik sonrası birçok Afrika ülkesinde olduğu gibi, etnik, dini veya bölgesel gerilimler. 4. Kişisel ihtiras: İdi Amin gibi darbe yapan bazı askeri diktatörlerde görüldüğü gibi kişisel ihtiraslar (Erdoğan, 2005: 742-744). Balta da darbe nedenlerini dört ana başlık altında toplamaktadır: 1. Asker-sivil ilişkilerinin kurumsal yapısı: Ordunun sivil topluma göre daha istikrarlı kurum olduğunun, onun dışındaki diğer kurumların ise geri kalmış olarak tahayyül edilmesi. 2. İç tehdit ve ordunun güçlenmesi: Toplumun içine düştüğü siyasal çatışmanın demokratik yollarla halledilemeyeceği; ancak askerlerin bu sorunları çözebileceği anlayışı. 3. Uluslararası alanın dönüşümü: Uluslararası kurumlar ve/veya yabancı ülkelerin, kendi çıkarlarını gözeterek, başka ülkelerdeki askerler, darbeye teşvik etmesi ya da darbe yapmada yardımcı olması. 4. Meşruiyet krizi: Sivil siyasetin kutuplaştırıcı/dışlayıcı söylem ve uygulamaları (Balta, 2016: 52-55).

1950-2010 yılları arasında 94 farklı ülkede bazıları başarılı, bazılarıysa başarısız olmak üzere 457 askeri darbe girişimi meydana gelmiştir. Darbelerin gerçekleştirildiği ülkelerin %36,5'i Afrika'da, %31,9'u Latin Amerika'da, %15,8'i Orta Doğu'da, %13,1'i Asya'da ve %2,6'sı da Avrupa'dadır. Darbelerin en fazla yaşandığı zaman dilimleri 1960'ların ve 1970'lerin ortalarıdır. 1980'lerin başından itibaren dünyada yaşanan darbelerin sayısının azaldığı görülmektedir. Gerçekleştirilen 457 darbe girişiminin %49,7'si başarılı olurken, %50,3'ü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Darbelerin başarı oranı 1970'lerin ortalarında artarken 1980'li yıllarda düşmeye başlamıştır. 2000'li yılların ortasından itibaren ise, her ne kadar darbe sayısı azalsa da darbelerin başarı oranının arttığı görülür (Balta, 2016: 51-52).

Türkiye'de de asker, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kendisini, rejimin kuruluş prensiplerinin temel koruyucusu olarak konumlandırma eğiliminde olmuştur (Yel, 2009: 79). Dolayısıyla Türkiye tarihinde asker birçok kez siyasete doğrudan müdahale etmiştir: 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 tarihlerinde Talat Aydemir liderliğindeki başarısız darbe girişimleri, 12 Mart 1971 Muhtırası, 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, 28 Şubat 1997 "Post-Modern Darbesi", 27 Nisan 2007 "E-Muhtırası" başlıca müdahalelerdir. 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri, askerin fiilen yönetimi ele alması, yeni anayasaların kabulü ve ülke üzerinde bıraktığı derin siyasi, hukuki, ekonomik ve sosyal etkiler bakımından en önemli müdahalelerdir. Biz burada bu iki askeri darbenin ortaya çıktıkları

koşullar ve Türk siyasetine etkilerine kısaca değindikten sonra, sinema sektörü üzerindeki etkilerini ayrıntılı olarak ele alacağız.

1. 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Sinema Sektörüne Etkisi

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin genel olarak devlet ve toplum üzerindeki etkisine geçmeden önce 1950 yılında yapılan seçimle 27 yıllık Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin tek parti iktidarını sonlandırarak iktidara gelen ve 27 Mayıs Askeri Darbesi'nin mağduru olan Demokrat Parti (DP)'nin nasıl bir siyaset anlayışı olduğu ve dayandığı toplumsal kesimler hakkında bilgi vermek yerinde olacaktır: DP'liler, siyasi eğilim olarak liberal bir görüşe sahiplerdi. CHP'nin 27 yıl süren tek parti iktidarı döneminde kendilerinin ihmal edildiğini düşünen köylüler, sanayide devletçilik politikalarının terk edilmesi gerektiğini düşünen işadamları, II. Dünya Savaşı süresince yükselen enflasyondan olumsuz etkilenen işçi/memurlar ve Tek Parti iktidarının laiklik uygulamalarından rahatsız olan muhafazakârlar, DP'nin dayandığı toplumsal kesimleri oluşturuyordu. DP'nin parti programı, laiklik ilkesine bağlılık içeriyorsa da bu taleplerin önemli bir miktarını içeriyordu (Hale, 2014: 126).

Marshall Yardımı çerçevesinde 1948 yılından itibaren ABD tarafından Türkiye'ye para ve askeri araç gereç yardımının yanı sıra başta traktör olmak üzere tarım araçları da aktarılmaya başlandı. DP hükümeti, tarımsal üretim ve bu ürünlerin yurt dışına ihracatı yoluyla ülkeye döviz getirmeye dayanan bir ekonomik kalkınma yaklaşımı benimsemiştir (Ünsaldı, 2008: 59). II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'da artan gıda maddesi talebinin de etkisiyle Türkiye gıda ve hammadde ihracatıyla ekonomiye dayalı bir büyüme yaşadı. Tarım ürünlerinin bolluğu ve fiyatların yüksekliği sonucu kırsal kesime para aktı. Bu durumun içerde oluşturduğu talebi, pahalı ithal malları satarak karşılayan tüccarlar, küçük sanayiciye dönüşmeye başladılar (Ahmad, 2007: 141). Bu gelişmeler sonucunda DP, 1950'de olduğu gibi 1954'te de seçimleri kazandı, ancak 1954 yılından itibaren ekonomik göstergeler gerilemeye başladı. İlk dört yıl iyi giden hava koşulları kötüleşti, elde edilen ürün miktarı düştü ve Türkiye yeniden buğday ithal etmeye başladı. Büyüme hızı yüzde 13'lerden yüzde 4'lere geriledi (Zürcher, 2006: 332).

1954'ten sonra hem diğer partilerin hem de kendi içindeki muhaliflerin eleştirilerine maruz kalan DP yönetimi, seçim kanununu muhalefetin siyaset yapmasını engelleyecek şekilde değiştirdi. Çıkarılan yasalarla memurların, hakimlerin ve akademisyenlerin iş güvenliği ortadan kaldırıldı. Muhalif

gazeteciler baskı altına alındı ve CHP'nin mitingleri ya dağıtıldı ya da yasaklandı. Ekonomik durum kötüleşmeye, enflasyon yükselmeye, bazı malların bulunması zorlaşmaya başladı (Findley, 2012: 307-308). Muhalefet partisi CHP, 1954 yılına kadar DP'yi Atatürk inkılaplarına ve laikliğe karşı gelmekle suçlarken bu tarihten sonra eleştirilerini hürriyet ve demokrasi konusunda yoğunlaştırmaya başlamıştır (Karpata, 2012: 171-172). 6-7 Eylül 1955 tarihinde İstanbul ve İzmir'de yaşayan Rumlara karşı saldırılar oldu ve hükümet iki şehirde sıkıyönetim ilan etti. Aynı yıl içinde ileride darbe yapacak olan subayların hücreler oluşturmaya başladığı görüldü (Hale, 2014: 126).

1957 yılında yapılan seçimlerde, oy oranında belirgin bir düşüş olsa da, DP yine en fazla oy alan parti olmayı başardı. Ancak 1958 yılında ekonominin iyice kötüleşmesi sonucu hükümet tasarruf tedbirleri aldı. Enflasyon nedeniyle maaşları aşırı memurlar ve tutarsız buldukları ekonomi politikalarından dolayı sanayiciler şikâyet etmeye başladılar (Findley, 2012: 307-308). Özellikle sabit maaşla yaşayan genç subaylar, kendi yaşam koşullarından şikâyet ederken, DP döneminde zenginleşen kesimden rahatsızlıklarını dile getiriyorlardı (Ahmad, 2007: 148-149). 1960 yılında DP tarafından CHP hakkında soruşturma yürütmek için bir Tahkikat Komisyonu kuruldu. CHP başkanı İnönü ve CHP milletvekillerinin Meclis'e girmeleri engellendi (Findley, 2012: 309). Üniversite öğrencileri 19 Nisan 1960 tarihinde Ankara'da yaptıkları yürüyüş polis müdahalesiyle engellenebildi. Gösteriler İstanbul'a da sıçrayınca iki şehirde birden sıkıyönetim ilan edildi. Her türlü toplantı yasaklanırken Ankara ve İstanbul'da üniversiteler bir ay süreyle kapatıldı. Bunu mayıs ayında bazı gazetelerin kapatılması izledi (Eraslan, 2005: 575).

1950'lerin sonunda ülkede yaşanan siyasal ve sosyal çatışmaların sonucunda Türkiye, Cumhuriyet tarihinin ilk darbesi olan 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile yüzleşti. Darbe emir komuta zincirinin dışında ve çoğunluğu düşük rütbelerdeki 38 subay tarafından organize edilmiş ve esas itibarıyla İstanbul ve Ankara'da gerçekleştirilmişti. Doğu'daki 3. Ordu'nun komutanı Org. Ragıp Gümüşpala gibi kısa süre tereddüt gösterenler olsa da ordunun geneli darbecilerin yanında saf tuttu (Karpata, 2015: 331). Darbeci askerler, iktidarın Milli Birlik Komitesi (MBK) tarafından üstlenildiğini ve Cemal Gürsel'in devlet başkanı, başbakan ve milli savunma bakanı görevlerini yerine getireceğini açıkladılar (Zürcher, 2006: 351-353). MBK üyesi askerler, siyasal açıdan tutarlı bir bütün oluşturuyorlardı. Onları bir araya getiren tek şey, 1950'li yıllardaki Demokrat Parti hükümetine karşı taşıdıkları olumsuz

yaklaşımı (Ünsaldı, 2008: 74-75). Bir süre sonra iktidarın sivillere ne zaman devredileceği konusunda tartışmaya düştüler. MBK'nın 14 üyesi, askeri yönetimin uzun sürmesi ve otoriter yöntemlerle reformlar yapılmasını istiyordu. Çoğunluk ise sivil yönetime daha hızlı bir geçişten yanaydı. Bu çoğunluğu oluşturan grup Kasım 1960'da 14'leri ordudan uzaklaştırıp yurt dışındaki diplomatik görevlere gönderdiler (Findley, 2012: 307-308).

MBK, hemen sonrasında DP hükümetine bağlı olduklarını düşündükleri asker, sivil ve siyasi kadroları tasfiye etmeye başladılar. 3 Ağustos 1960 tarihinde ordudaki 255 general ve amiralden 235'ini ve 3381 üst rütbeli subayı zorunlu olarak emekliliğe sevk ettiler. Sonrasında sıra siyasi kadrolara geldi. DP'lilere siyaset yasağı getirildi ve tutuklanan 2947 kişiden 592'si Yüksek Adalet Divanı'na gönderildi (Ünsaldı, 2008: 72). 147 öğretim görevlisi, tembel, yeteneksiz ve reform düşmanı oldukları gerekçesiyle üniversiteden uzaklaştırıldılar. Bu karar kamuoyundan tepki aldı, İstanbul, İstanbul Teknik, Ankara ve Orta Doğu Teknik Üniversiteleri rektörleri, kararı protesto ederek istifa ettiler (Eraslan, 2005: 578). Yargılananların çoğunluğu hapis cezası alırken, içlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın da bulunduğu 15 kişi idam cezasına çarptırıldı. Bir süre sonra idam cezalarının 12'si kaldırıldı, fakat bu karar Başbakan Adnan Menderes, Maliye Bakanı Haşan Polatkan ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'yu kapsamadı. Halkoyuyla seçilen bu üç siyasetçi 16 ve 17 Eylül 1961'de asılarak idam edildiler (Ahmad, 2007: 163-164). Menderes'in idamına, ne ezanın yeniden Arapça okutulmasını sağladığı için kendisine sempati duyan muhafazakâr çevrelerden ne de tarımın geliştirilmesine yönelik politikalarıyla hayat standartlarını yükselttiği köylülerden ciddi bir tepki gelmemiştir.

27 Mayıs Darbesi'ni gerçekleştiren generaller bir süre sonra yeni bir anayasa taslağı hazırlatmaya başladılar. CHP'nin çoğunlukta olduğu bir Kurucu Meclis oluşturuldu. Bu meclis tarafından geliştirilen yeni Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulurken kabul edildi. Bu yeni anayasa Türkiye Cumhuriyeti'nin laik niteliğine (Madde 2), Özel hayatın gizliliğine ve konut dokunulmazlığına (Madde 25-16), herkesin düşünce ve kanaatlerini açıklamakta serbestliğine (Madde 19-20), Basının sansür edilemeyeceğine (Madde 22), Grev yapma ve sendika kurma hakkına (Madde 47 ve 119), sosyal güvenlik hakkına (Madde 48), Üniversitenin (Madde 120) ve Radyo ve Televizyonun özerkliğine (Madde 121) dair vurgular vardı (Ünsaldı, 2008: 74-75). 1961 Anayasası, "daha geniş bir siyasal faaliyet yelpazesine izin vermiş olması bakımından" genelde liberal bir anayasa olarak

değerlendirilmiştir (Zürcher, 2006: 359). Askeri darbe sonrası hazırlanan bir Anayasa'dan beklenmeyecek ölçüde “özgürlükçü” olsa da, 1960 Anayasası, siyasi iktidara siyaset dışı ortak yaratması açısından kısıtlayıcılıklara da sahiptir (Kayalı, 2015: 207).

27 Mayıs Darbesi'nin Türk sinema tarihi açısından da önemli bir anlamı vardır: Türkiye'deki önemli sinema yazarlarının kitaplarına baktığımızda hemen hemen tamamının 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ni büyük bir coşkuyla karşıladıklarını görürüz. 1961 yılında kabul edilen ve çoğu kesimlerce “özgürlükçü” diye nitelenen yeni Anayasa'nın bu yaklaşımın oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Nijat Özön, askeri darbeyi, “devrim” olarak niteliyor ve “1961 Anayasasıyla toplumda büyük bir umut kapısı aralandı.” ifadelerini kullanıyordu (Özön, 1995a: 32). Giovanni Scognamillo da benzer bir şekilde askeri darbeyi “ihtilal” olarak nitelemekte (Scognamillo, 2010:159) ve “1960 yılı bir bakıma bir başlangıç yılıdır; ileride yeşerecek tohumların atıldığı, yeni kazanılan ve kazanılacak (sonrasında kaybedilecek) özgürlükleri değerlendirmeye çabalayan bir yıldır.” demektedir (Scognamillo, 2010: 163). Burçak Evren de, “1960 devrimi-darbesi ve 1961 Anayasası ile Türk toplumunda olumlu yönde kimi değişim-dönüşümler gerçekleşme aşamasına girer.” ifadeleriyle, “devrim-darbe” kelimelerini yan yana koyarak”, yine Türk sineması açısından olumlu bir döneme girildiğini belirtir (Evren, 2014: 196).

Halit Refiğ ise, Türk sinemasının 1950-1960 yılları arasında dil bakımından önemli bir aşama geçirdiğini; ancak Menderes'in en küçük bir eleştiriye bile artık tahammül göstermemesi, büyük bir halk kitlesinin desteğini arkasına almanın özgüveniyle muhalif fikir adamlarına ve sanatçılara baskı yaptığını belirtmektedir (Refiğ, 1971: 22). Bu değerlendirme sonrası Refiğ, “27 Mayıs ne getirdi?” diye sorar ve cevap olarak “Herşeyden önce umut... Menderes ve grubunun bir adaya kapatılmasıyla bütün sıkıntılar geride kalacaktı sanki. Bu umutlu hava içinde her yeni çıkış, her yeni fikir ilgiyle karşılanıyordu.” ifadelerini kullanıyordu (Refiğ, 1971: 23). Ancak Refiğ, 27 Mayıs'la içine girilen umut havasının, 1961 yılının ortalarından itibaren, Yassıada Duruşmalarının başlaması ve kendi ifadesiyle “askeri ihtilalin” belirli bir görüşe dayanmaması, sosyal hayatta önemli değişiklikler olmaması, askeri idareciler arasındaki görüş ayrılıkları nedeniyle yerini karamsarlığa bıraktığını belirtmektedir. Fakat hemen arkasında 14'lerin tasfiyesi, 1961 Anayasası'nın kabulü, siyasi partilerin kurulmaya başlanması ve seçimlerin yapılmasıyla toplumun meselelerine değişik açılardan bakma imkânına

kavuşulduğu ve oluşan bu siyasi canlılığın sinemada da etkisini göstermeye başladığını ifade eder (Refiğ, 1971: 24).

Türk sinemasında çeşitli fikir akımlarının etkisi, 1960 yılından itibaren görülmeye başlanmıştır (Diriklik, 1995: 16; Lüleci, 2009: 66) Türk sineması bu tarihten sonra, toplumsal sorunlara eğilmeye başlamıştır (Vardar, 2006: 38-39; Lüleci, 2009: 66). 1960 Darbesi'nin özellikle sol kesime getirdiği “özgürlük havası” içerisinde, perdeye yansıyan ilk fikri akım “Toplumsal Gerçekçilik” olmuştur (Uçakan, 1977: 10-11; Tugen, 2014: 161; Lüleci, 2009: 66) Birçok sinema tarihçisi ve yönetmenin Türk sinemasındaki ilk fikir akımı olarak kabul ettiği Toplumsal Gerçekçilik konusunda, Esin Coşkun farklı bir yaklaşım sergiler. Coşkun'a göre, Türk sinemasında akım olarak görülen Toplumsal Gerçekçilik, Ulusal Sinema, Devrimci Sinema ve Milli Sinema gibi hareketler, bu çerçevede yapılan filmler incelendiğinde, bu tanımlamanın filmlerin konularına göre yapıldığını, başka ülkelerde ortaya çıkan (Alman Ekspresyonizmi, Sovyet Toplumsal Gerçekçiliği, Fransız Yeni dalgası ve İngiliz Özgür Sineması gibi) ve etkili olduğu sanat alanlarında biçim ve öz itibarıyla yenilikler taşıyan, eskiyi reddedip farklı yönelişler ifade eden, ideolojik bir yönü olan ve sadece sanat dallarını değil toplumu birçok açıdan etkileyen akımlar gibi olmadıkları için akım olarak nitelenemeyeceğini belirtir. Coşkun, 1960 yılından sonra görülmeye başlanan bu film örneklerini, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik koşullarından kaynaklanan modalar ya da furyalar olarak nitelendirir (Coşkun, 2009: 8-11). Ancak Coşkun, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi sonrasında ortaya çıkan “özgürlükçü” ortamdaki sinemacıların da etkilendiklerini ve daha önceki dönemlerden farklı olarak Türkiye'nin bazı sorunlarına değinmeye başladıklarını belirtir (Coşkun, 2009: 34). Özön de Coşkun'a benzer bir şekilde bu filmlerin akım olarak tanımlanabilecek derecede “bilinçli, sağlam, derinlemesine, dürüst bir gerçeklik çabasını” yansıtmadığını, sadece denetlemenin izin verdiği ölçüde toplumsal sorunlara değinen ve geleneksel Yeşilçam filmlerine birkaç gerçekçi sahne eklenmesiyle oluşturulan filmler olduğunu savunmaktadır (Özön, 1995a: 32-33).

Aslı Daldal'a göre ise, Toplumsal Gerçekçilik Akımı, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi akabinde genç bir yönetmen kuşağının hem ulusal bir sinema dili yaratmak hem de Batı'nın estetik normlarını yakalayabilmek adına verdiği cesur ve candan bir uğraşının yansımasıdır. Ona göre, Toplumsal Gerçekçilik Akımı iki görev yüklenmiştir: 1. Var olan sosyal gerçekliği nesnel ve devrimci bir bakış açısıyla sinemada yansıtmak. 2. Özgün ve modern

bir sinema dili oluşturmak (Daldal, 2005: 58). Şükran Esen de Toplumsal Gerçekçilik Akımı çerçevesinde çekilen filmlerin, klasik Yeşilçam filmlerinin anlatım dilinden farklı derinlikli bir dil oluşturamamasına ve akım diye tanımlanmak için yeterli miktarda olmamasına rağmen, Türk sinemasının eğlence dışında ciddi toplumsal sorunlara eğilebileceğini göstermesi açısından önemli olduğunu vurgulamıştır. Metin Erksan'ın 1963 yılında yönettiği ve 1964 yılında Berlin Film Festivali'nde en iyi filme verilen Altın Ayı ödülünü alan "Susuz Yaz", Ertem Göreç'in 1964 yılında yönettiği ve grev, sendika, işçi hakları gibi konuları ele aldığı filmi "Karanlıkta Uyananlar" ve Atıf Yılmaz'ın 1966 yılında yönettiği ve petrolün millileştirilmesi konusunu işleyen "Toprağın Kanı" filmleri Toplumsal Gerçekçi filmlere örneklerdir (Esen, 2010: 73).

1965 yılında sağ/muhafazakâr bir anlayışa sahip olan Adalet Partisi (AP)'nin iktidara gelmesi sonucu sansür kurullarının sol bir eleştiriye artık müsamaha göstermemesi ve Toplumsal Gerçekçi Akım'a mensup yönetmenlerin ve eleştirmenlerin kendi aralarında anlaşmazlığa düşmeleri sonucunda bu akım etkisini kaybetmeye başlamıştır. Bu akımın önemli yönetmenleri olan Halit Refiğ, Metin Erksan, Duygu Sağıroğlu gibi yönetmenler, Marksist anlayıştan uzaklaşıp (Uçakan, 1977: 36.; Lülecı, 2009: 67) ve Kemal Tahir ile başlayan "Ulusallaşma" ve "Batı'yı kendi özelliklerimize doğru aşma" düşüncesine yaklaşmışlardır. Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) konusunda yapılan tartışmalar sonucunda bu yönetmenler, Osmanlı-Türk toplumunda Karl Marks'ın tarihte her toplumda olduğunu ifade ettiği "sınıfsal bir yapı"nın bulunmadığını savunmaya başlamışlardır. Bu söylemleri onları "bilimsel sosyalistler"le çatışmaya sürüklemiştir. Refiğ geliştirdiği "Halk Sineması" anlayışıyla Türk sinemasının, doğrudan doğruya halkın parası ile ayakta durduğunu, dolayısıyla kapitalist bir sinema olmadığını iddia etmiştir. Refiğ'in "Halk Sineması" tanımı, "Halkçı Sinema" oluşturma iddiasındaki Devrimci Sinemacıları da rahatsız etmiştir. 1966 yılında Sinematek Derneği salonlarında yapılan bir toplantıda, her iki taraf da birbirlerine çok ağır suçlamalarda bulunmuşlardır (Uçakan, 1977: 36-37; Lülecı, 2009: 67). Yaşanan bu tartışmalar sonucunda "Toplumsal Gerçekçi Akım", "Ulusal Sinema Akımı" ve "Devrimci Sinema Akımı" olarak ikiye ayrılmıştır. Metin Erksan ve Halit Refiğ, ulusal bir sinema anlayışını savunurken, Sinematek'in bazı üyeleri daha radikal bir sol anlayışa yönelirler (Güçhan, 1992: 85). Sinematek, her ne kadar 1960'ların sonuna kadar Yılmaz Güney'e destek verse de, kulüpten ayrılan bu grup devrimci "Genç Sinema" hareketini (Daldal, 2005: 129) dolayısıyla "Devrimci Sinema Akımı"ını başlatır. 1968-70 yılları arasında

bunlara İslamcı bir söylemi olan yeni bir sinema akımı daha katılır: “Millî Sinema” (Uçakan, 1977: 10-11; Lüleci, 2009: 68).

Türk sinemasında farklı fikir akımlarının temsil edilmeye başladığı bu dönemde, sinema faaliyetleri nasıl bir hukuki çerçevede yürütülmektedir? 1960 sonrasındaki sinema alanındaki hukuki durumu açıklamak açısından 1934 yılındaki yasal düzenlemeler referans alınabilir. 14 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu”nda sinema filmlerinin denetimi hakkında maddeler vardır. Bu kanuna göre yurt dışından gelen filmlerin denetlenmesi ve yurt içinde film çekilmesi polis iznine bağlanmıştır (Coşkun, 2009: 32). 2559 sayılı bu kanunun 6. maddesine dayanılarak hazırlanan 2/11551 sayılı “Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname” 09 Temmuz 1939 tarihinde yürürlüğe girmiştir (Önder ve Baydemir, 2005: 115; Lüleci, 2015: 437). Bu nizamnameyle halka gösterilecek olan yerli ve yabancı filmlerin gösterimden önce denetlenmesi amaçlanmıştır. Filmler, oluşturulacak komisyonlar tarafından, Ankara ve İstanbul’da bir salon veya sinemada seyredilecek ve hukuki durumları değerlendirilecektir (Cantek, 2008: 142; Lüleci, 2015: 437). Bu nizamnamenin 18. maddesiyle, film çekmek isteyen yerli veya yabancı sinemacılara, senaryolarının kontrol gördüğüne dair tasdik belgesi almaları şartı getirilmiştir. Özellikle talimatnamenin 10. maddesi, geniş yorumlamalara açık olması nedeniyle hükümet yetkililerine, filmleri tam anlamıyla kontrol altına alma imkânı vermiştir (Şeker, 2006: 135-136 Lüleci, 2015: 437). 1948 ve 1957 yılında küçük değişikliklere uğrayan 1939 tarihli bu nizamname, 1961 Anayasası’nın hazırlanması çalışmalarında, sinemada sansür olmaması gerektiği yönündeki itirazlara rağmen, yürürlükte kalmayı sürdürmüştür. Filmler, ancak bu yasal prosedürleri geçerek seyirciye ulaşabilmişlerdir (Coşkun, 2009: 33-34).

27 Mayıs Darbesi sonrasında yapılan genel seçimle TBMM’ye giren Türkiye İşçi Partisi (TİP), bu sansür nizamnamesinin yürürlükten kaldırılması talebiyle Anayasa Mahkemesi’ne başvurmuştur. TİP’in dilekçesinde nizamnamenin 6. maddesinin 1961 Anayasası’na aykırı olduğu ifade edilmiştir, ancak konuyu inceleyen Anayasa Mahkemesi, talimatnamenin Anayasa’ya aykırı olmadığı yönünde karar vermiştir (Boztepe, 2007: 130). Özkan Tikveş’e göre de 1939 tarihli Sansür Nizamnamesi’nin dayanağı olan Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nun 6. maddesi, 1961 Anayasası’nın 21. maddesiyle çelişmektedir. 21. maddede sanatı serbestçe öğrenme, öğretme, açıklama ve yayma haklarını içeren bir hüküm olması dolayısıyla bu konuda denetimin polise verilmesi Anayasa’ya aykırıdır. Tikveş’e göre bu nizamname, Anayasa’nın

11. maddesindeki temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hükümleri ile 5. maddesindeki özgürlüklerin düzenlenmesi ve sınırlanması yetkisini yasamaya veren hükümlerle de çelişmektedir (Tikveş, 1968: 58-66. Aktaran: Boztepe, 2007:130).

Denetleme Kurulları, tıpkı önceki ve sonraki dönemlerde de örnekleri görülebileceği gibi, 1960'lı yıllarda da, bazı durumlarda aşırı korumacı yaklaşım sergilemişlerdir. Öyle ki, köylülerin zayıf ve bakımsız gösterilmesi, yağmur duasına çıkılması, mahkûmların hapisneden kaçması, bankaların soyulması ve insanların çıplak olması gibi günlük hayatta karşılaşılan olağan durumların filmlerde yer almasından rahatsızlık duymuş ve bunları filmlerin sansürlenmesi için gerekçe olarak kullanmışlardır. Denetleme Kurullarının bu yaklaşımı sanatçılar üzerinde öncelikle otosansüre sebebiyet vermekte, bahsedilen temalar buna rağmen film senaryolarında yer aldıklarında ise sansür kaçınılmaz oluyordu. Bu uygulamalar klasik Yeşilçam filmlerini bile etkilerken, sosyal meseleleri bütün çıplaklığıyla perdeye yansıtmayı amaçlayan Toplumsal Gerçekçi filmleri daha da fazla etkilemiştir. Metin Erksan'ın "Yılanların Öcü" ve "Susuz Yaz" filmlerinin karşılaştığı durum bunlara örnektir (Kirel, 2005: 216-217).

Metin Erksan'ın 1962 yılında sinemaya uyarlayıp aynı isimle çektiği "Susuz Yaz" filmi, daha senaryo aşamasında Denetleme Kurulu'na gönderilmiş ve izin almış olmasına rağmen, tamamlanıp tekrar kurula gönderildiğinde yurt içinde ve yurt dışında gösterimi yasaklanmıştır (Sim, 2007: 183). Film, ancak Çankaya Köşkü'nde Cemal Gürsel'e özel gösterim yapılması ve onun tarafından beğenilip film ekibi tebrik edildikten sonra gösterim imkânı bulabilmiştir (Özön, 1995b: 58-63). Yani ancak devlet büyüklerinin "lütüfta" bulunmaları sonucunda seyirciyle buluşabilmiştir. Metin Erksan'ın 1963 yapımı "Susuz Yaz" filmi, siyasi iktidar ve Denetleme Kurulu'nun baskı ve engellemelerine karşın gizlice yurt dışına çıkarılmış ve 1964 yılında Berlin Film Festivali'nde en iyi filme verilen Altın Ayı ödülünü kazanmıştır. Türkiye'de sansüre uğrayarak gösterimi yasaklanan "Susuz Yaz", ancak Berlin'de bir Türk filminin ulaştığı en büyük başarıya ulaşmasından sonra yurt içinde de gösterim imkânı bulmuştur (Sim, 2007: 188).

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ni izleyen dönemde sinema konulu toplantıların, yapım evlerinin, sinema dergilerinin, film kulüplerinin ve üretilen filmlerin sayısında bir artış gözlenir. Bu toplantıların en önemlisi 9 Kasım 1964 tarihinde İstanbul'da toplanan 1. Türk Sinema Şurası'dır. Bu şuraya, Film İşletmecileri Cemiyeti, Stüdyo Sahipleri Cemiyeti, Sine-İs Sendikası,

Türk Prodüktörler Cemiyeti, Film İthalatçıları Derneği, Türk Film Rejisörleri Birliği, Türk Sinema Yazarları Birliği, Milli Eğitim Bakanlığı, Devlet Planlama Müsteşarlığı, Dışişleri Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı ve İstanbul Belediyesi'nden çok sayıda temsilci katılmıştır (Boztepe, 2007: 105). Şura'nın toplanma amacı, 1963 yılında TBMM'ye sunulan; film sayısında, yapım giderlerinde ve kayıt dışı film yapımevlerinin sayısındaki artışın Türk sinemasındaki etkilerine dair tasarımı, tartışmak ve sinemacılarla beraber çözüm yolları aramaktır. Ancak şuranın ikinci gününde yaşanan tartışmalar neticesinde Sine-İş Sendikası, Türk Prodüktörleri Cemiyeti ve Türk Film Rejisörleri Birliği ortak bir bildiri yayımlayarak şurayı terk ederler Böylece yeni bir yasa tasarısı hazırlanıp yasallaştırılması amacıyla gerçekleştirilen şuradan sonuç alınamaz (Boztepe, 2007: 105-106).

1960'lı yıllar Türk sinemasında üretim yapan film yapımevlerinin sayısında da artış görülen yıllardır. 1950-1959 yılları arasında 126 yeni yapımevi faaliyete başlarken, 1960-1969 yılları arasında 224 yeni yapımevinin faaliyete geçtiği görülür. 1960-1969 yılları arasında üretilen 1710 filmin 631'ini aralarında Kemal Film (73 adet), Erler Film (71 adet), Acar Film (50 adet) ve Saner Film (44 adet)'inde olduğu 17 yapımevi üstlenir. Yapımevi, yapım sayısının artması ve iç pazarın büyümesiyle sektörün sorunları da artmıştır. Bunun sonucu olarak sektörde mesleki örgütler de kurulmaya başlar. 1960 yılında Türkiye Yerli Filmciler, Sanatkârlar ve Teknisyenler Derneği kurulur. 1962 yılında ise Türk Film Prodüktörleri Cemiyeti ve Sine-İş Sendikası kurulur (Scognamillo, 2011: 269-270). 1962 yılında kurulan Sine-İş, sinema çalışanlarının örgütlenerek kurdukları, Türk sinema tarihindeki ilk sendika olur. Sine-İş'in kurucuları arasında önemli yönetmenler Ö. Lütfi Akad, Ertem Göreç ve Metin Erksan yer alırlar. Sine İş sendikası, film stüdyolarında etkili olur: Ar Film Stüdyosu ve Acar Film Stüdyosu grevlerini organize eder (Boztepe, 2007: 108). Sinema sektöründe bir sendika kurulması, 1961 Anayasası'nın Türk işçisine grev ve miting gibi demokratik haklar ve Meclis'te onların haklarını savunacak bir partinin bulunması imkânını tanıması etkili olmuştur. (Güzel, 2001: 194).

1960'larda film üretim, dağıtım ve gösterim alanlarındaki gelişmelere paralel olarak sinema dergilerinin sayısında da bir artış olur: 1960 yılında Si-Sa, Artist, Kamera, İstanbul Hollywood Sinemagazin, Kolsuz Bebek, Yedinci Sanat/Yeni Sinema, Artist Özel Sayısı, Sinema 1960; 1961 yılında Artist Yıllığı, Film Roman, Ses, Sinema Albümü, Ayşegül Şeytan Çekici; 1962 yılında Sine Film, Film Dünyası, Sinema Postası, Türk Film, Yıldız, Peri

1962 Yıldızlar Albümü; 1963 yılında Şahlar Geliyor, Film-Magazin, Teknik Film, Kulis, Sineses; 1964 yılında Sinema Expres, Si-Ti, Lamek Film, Film, Güney Film Postası; 1965 yılında Sinema 65, Yıldız Magazin; 1966 yılında Yeni Sinema, Görüntü, Artist Perde Yıllığı, Beyaz Perde Haberleri, Salıncak; 1967 yılında Ege Filmciler Postası, Yeni Gazete-Magazin, Film ve Sinema, 1968 yılında Özgür Sinema, Genç Sinema; 1969 yılında As-Akademik Sinema ve Foto Sahne adlı dergiler yayın hayatlarına başlarlar (Kirel, 2005: 44).

1960'lı yıllar Türkiye'de özellikle Avrupa sinemasının sanatsal açıdan daha nitelikli örneklerinin gösteriminin yapıldığı sinema kulüplerinin de kurulmaya başladığı yıllardır. Bunlar arasında Kulüp Sinema 7, Ankara Sinema Derneği, İstanbul Fransız Kültür Sinema Derneği ve sinemamızda önemli etkiler bırakan Sinematek, en önde gelen kulüpler olmuşlardır (Daldal, 2005: 58). 1965 yılında kurulan Sinematek'in kurucuları arasında Muh-sin Ertuğrul, Sebahattin Eyuboğlu, Nijat Ozon, Cevat Capan, Onat Kutlar gibi isimler yer alır (Kutlar, 1968: 24-34. Aktaran: Boztepe, 2007: 106).

1960'lı yıllarda Türk sinemasında üretilen film sayısında da belirgin bir artış yaşanır. Yıllara göre üretilen film sayıları şöyledir: 1960'da 81, 1961'de 115, 1962'de 130, 1963'te 127, 1964'te 181, 1965'te 214, 1966'da 239, 1967'de 209, 1968'de 176, 1969'da 231 ve 1970'de 225 film (Kirel, 2005: 40-41). 1966 yılında Türk sineması ürettiği 241 ("Türk Sinema Tarihine Genel...", 2016)" filmle, uzun metraj film üretimi sıralamasında dünyada dördüncü sırada yer almıştır (Yavuzkanat, 2010: 27). Film sayısındaki artışa paralel olarak sinema salonları sayısında ve toplam seyirci sayısında da bir artıştan bahsedilebilir. Buna göre, 1969 yılında Türkiye çapında kapalı 1420, açık 1534 olmak üzere toplamda 2954 sinema salonu vardır. 1967 yılında Türk filmlerine giden seyirci sayısı 28.021.000, yabancı filmlere giden seyirci sayısı 22.582.000 olmak üzere toplamda 50.603.000'tür (Yavuzkanat, 2010: 31-32). Film yapım, üretim ve dağıtım dikkate alındığında 1960'lı yıllar, Türk sineması açısından altın bir çağ olarak kabul görmektedir ("Türk Sinema Tarihine Genel...", 2016). Sinema sektöründeki bu gelişmeler sonucunda Türk filmleri, Berlin, Edinburgh, Locarno, Karlovy-Vary ve Moskova Film Festivalleri gibi festivallere katılmaya ve önemli ödüller kazanmaya başlarlar (Daldal, 2005: 58).

2. 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ve Türk Sinema Sektörüne Etkisi

1970'lerin başından itibaren Türkiye'de görülen siyasi, iktisadi ve toplumsal istikrarsızlık 70'lerin sonunda daha da yoğunlaşmıştır. Zaten, 1974 yılındaki bunalımla fiyatı uluslararası piyasada dört kat artan petrole,

1979-1980 yıllarında yeniden zam gelmesi sonucunda, enerjide dışa bağımlılığı üst düzeyde olan Türkiye'nin döviz gelirlerinin üçte ikisi petrol faturasına gitmeye başlamıştır. Bunun yanında Avrupa ekonomisindeki daralma Türk ürünlerinin pazarını da daraltmaktaydı. Hükümet, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerini ve Almanya'da çalışan Türk işçilerinin döviz transferlerini kullanarak dış açık sorununu çözmeye çalışır, ancak 1974'ten sonra döviz transferi de azalmaya başlamıştır. Petrole bağlı olan sanayi üretiminde düşüş ve elektrik tüketiminde kısıtlamalar yapılmaya başlanır. 1970'lerin ilk yıllarında %20 olan enflasyon 1979'da %90'lara çıkar; karaborsa ve kaçakçılık artmaya başlar (Zürcher, 2006: 388-390). Bu koşullarda 1978 yılında Ecevit Uluslararası Para Fonu (IMF)'yle görüşmek durumunda kalır; ancak Ecevit IMF'yi tatmin edecek kadar ekonomik dönüşüm yapmaz. Bir sene sonra ise Demirel IMF'nin önerilerini, Washington ve TÜSİAD'ı memnun edecek şekilde uygulamaya başlar. Demirel tarafından baş ekonomik danışman olarak atanan Turgut Özal'ın hazırladığı 24 Ocak Kararları, 1980 yılının ilk ayında yürürlüğe konulur (Ahmad, 2007: 210-211).

1970'lerin sonuna doğru siyasal şiddet de büyük bir problem oluşturuyordu. Aşırı politize olmuş sol ve sağ gençlik grupları, sokaklara ve üniversite kampüslerine hâkim olmak için çatışıyorlardı. Siyasal şiddet yoluyla meydana gelen can kayıpları oldukça arttı. Bu sebeple 1977 yılında ölenlerin sayısı yaklaşık 230 iken, 1979 yılında bu sayı 1200-1500 arasında gerçekleşti. 1978 yılında Kahramanmaraş'ta ve 1980 yılında Çorum'da Alevilere yönelik şiddet olayları meydana geldi. 13 ilde sıkıyönetim ilan edildi. Yine amacı Türkiye'nin Güneydoğusu'nda bir Kürt devleti kurmak olan PKK terör örgütü 1978 yılında kuruldu. 1979-1980 yıllarında tanınmış politikacı ve sendikacı gibi kişilere yönelik suikastlar düzenlenmeye başlandı. Ekonomik ve sosyal hayattaki bu sorunlu dönemde sivil siyaset de bir çıkmaz yaşıyordu. 1973-1980 yılları arasında Türkiye bir dizi zayıf koalisyon hükümetleriyle yönetilmişti. Aralarında bir uyum yakalayamayan siyasetçiler, görev süresi sona eren Fahri Korutürk'ün yerine yeni cumhurbaşkanı seçmek için TBMM'de 100 tur oylama yapmalarına rağmen sonuç alamamışlardı (Zürcher, 2006: 382-384). Türkiye'nin ekonomik, siyasal ve toplumsal sorunlarla boğuştuğu bu sürecin sonucunda, Türk demokrasisinin karşılaştığı ikinci büyük askeri darbe olan ve Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından emir komuta zinciri içinde yapılan 12 Eylül Askeri Darbesi gerçekleştirildi.

12 Eylül'ü gerçekleştiren askerler, Meclis'i kapatıp siyasi partilerin mal varlıklarına el koydular. Parti liderleri gözaltına alındı ve herhangi bir siyasal

faaliyete katılmaları yasaklandı. Dernek kurma ve grev yapma hakkı kaldırıldı. Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) kurularak akademik hayat denetim altına alındı (Ünsaldı, 2008: 99). 1961 Anayasası yürürlükten kaldırıldı. Kenan Evren, yeni kurulan Milli Güvenlik Konseyi (MGK)'nin ve devletin başkanı oldu. Yeni kurulan hükümet askerlerden ve sivil teknokratlardan müteşekkildi. Ekonomi yönetimi ise sivillere bırakılmıştı (Findley, 2012: 351). Darbeyi meşru kılmak isteyen askeri yönetim ilk işi, siyasal nitelikli sokak şiddetine son vermektir. Grev, toplantı ve gösterileri yasaklama, basını denetleme, sakıncalı kamu personelinin işten çıkarılma yetkileri sıkıyönetim komutanlarına verildi (Hale, 2014: 299). Sol görüşlü Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu (DİSK) ve sağ görüşlü Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK)'nin faaliyetlerine son verildi. Olağanüstü hal ilan edilerek yurt dışına çıkışlar yasaklandı (Zürcher, 2006: 407).

12 Eylül Darbesi'yle şiddet olaylarının son bulması ekonomide ilk yıllarda görülen nispi düzelme nedeniyle vatandaşlar, ilk dönemde darbeye karşı olumlu bir yaklaşım gösterebilirler de, kitlesel tutuklamalar, yargılamalar ve hak ihlalleri nedeniyle ağır bir bedel ödemek zorunda kaldılar (Findley, 2012, 354). Darbe kapsamında 650.000 kişi gözaltına alındı, açılan 210.000 davayla 230.000 kişi çeşitli suçlamalarla askeri mahkemelerde yargılandı. Bunlardan 517'sine idam cezası verildi ve 15'i infaz edildi. 151.683.000 kişi fişlendi; 30.000 kişi ülkeyi terk etti; 14.000 kişi vatandaşlıktan çıkarıldı; 300 kişinin ölüm sebebi aydınlatılamadı; 800 kişi kayboldu; 23.667 dernek ve örgütün faaliyetleri durduruldu; ülkenin önemli gazeteleri belli sürelerle kapatma cezaları aldı; 3947 akademisyen, 9400 memur ve 47 yargıç zorunlu emekliliğe ayrıldı; 1984 yılında 1200 subay ve astsubay ordudan uzaklaştırıldı (Ünsaldı, 2008, 99-100).

MGK tarafında atanan ve 23 Ekim 1981 tarihinde toplanan Danışma Meclisi tarafından görevlendirilen Anayasa Komisyonu'nun hazırladığı yeni Anayasa, 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve kabul edildi. 82 Anayasası, 1960 Anayasası'nın sağladığı bazı ilkelerden geri adım atılmasına geliyordu. İktidar, yürütme yetkisini elinde toplamış, cumhurbaşkanı ve Mili Güvenlik Kurulu'nun yetkileri artırılmıştı. Basın, sendika ve kişi hak ve özgürlükleri sınırlandırıldı (Zürcher, 2006, 409). Darbeciler dış politikada, Batı'nın isteklerine paralel olarak, Yunanistan'ın yeniden NATO'nun askeri kanadına dönmesine karşı daha önce Türkiye'nin verdiği vetoyu kaldırdılar. Darbe sonrası askerler tarafından kurulan hükümette ekonomiden sorumlu başbakan yardımcılığı görevini üstlenen Turgut Özal, 24 Ocak Kararlarını

uygulama imkânı buldu (Ahmad, 2007: 217). İlk genel seçimden Anavatan Partisi başkanı olarak başarıyla çıkıp başbakan olmaya hak kazandı.

12 Eylül Askeri Darbesi'yle, sivil hükümetin yönetimden el çektiildiği, Meclis'in, siyasi partilerin, çeşitli kurumların ve sendikaların kapatıldığı, hukukun askıya alındığı, binlerce insanın tutuklandığı ya da işten çıkarıldığı süreç, toplumun bütün kesimleri için olduğu gibi sinemacılar için de sıkıntılı bir dönemin başlangıcıydı. Genel olarak sinemacılar, 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin aksine, 12 Eylül 1980 Darbesi'ne olumsuz yaklaşmışlardır. Bu yaklaşımı askeri darbe hakkında kullandıkları kavramlardan anlamak mümkündür. 27 Mayıs Askeri Darbesi için "ihtilal" ve "devrim" kavramlarının kullanımında bir yaygınlık görülürken 12 Eylül için genelde askeri darbe ifadesi kullanılır. Scognamillo, 2005 yılında Zahit Atamla yaptığı söyleşide "darbe" ve "ihtilal" kelimelerini art arda gelen cümlelerde 12 Eylül'ü kastedecek şekilde kullanır (Scognamillo, 2011: 333-334). Evren ise, "12 Eylül 1980 yılındaki askeri darbe, toplumumuzdaki çok partili yaşama, çağdaş demokrasiye geçme isteklerine ve kimi özgürlüklere olumsuz bir etki yapar." (Evren, 2014: 335) ifadelerini kullanmaktadır.

12 Eylül Askeri Darbesi gerçekleştirildiğinde 1939 tarihli "Filmlerin ve Film Senaryolarının Kontrolüne Dair Nizamname"nin, 1977 yılına kadar küçük değişikliklerle yürürlükte olduğu görülür. 1977 yılında "Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesi Hakkında Tüzük" yürürlüğe girer. Bu tüzüğe uygun olarak "Film Denetleme Kurulu" ve "Film Denetleme Yüksek Kurulu" adında iki kurul oluşturulmuştur. Film Denetleme Kurulu, önceki dönemdeki İl Kontrol Komisyonları'nın işlevini yerine getirmektedir. Bu kurulun kararlarına karşı itirazlar için ise Film Denetleme Yüksek Kurulu yetkili merci olmuştur (Doğan, 2010: 81-82). Ancak 12 Eylül'den iki yıl sonra kabul edilen 1982 Anayasası'nın, düşüncüyü açıklama ve yayma özgürlüğünü düzenleyen 26. Maddesi, bu özgürlüğü kabul ettikten sonra, "Bu fıkra hükmü radyo, televizyon sinema ve ya benzeri yollarla yapılan yayınların izin sistemine bağlanmasına engel değildir." diyerek film sansürüne imkân vermiştir (Boztepe, 2007: 170-171).

1982 Anayasası'na dayanarak 1983 yılında "Filmlerin ve Film Senaryolarının Denetlenmesine İlişkin Tüzük" kabul edilir. Bu tüzük de aslında esaslı bir değişiklik getirmemiştir: 1977 yılında kabul edilen tüzükte yer alan "Film Denetleme Kurulu" ve "Film Denetleme Üst Kurulu" varlığını devam ettirirken, kurulların yapısı ve denetim sırasında incelenecek hususlar da neredeyse aynı kalmıştır. 1983 tarihli tüzüğe göre, gösterimine izin verilmiş olan

bir filmin, gösterimi yapıldığı sırada film ile daha önce denetimden geçmiş hali arasında fark bulunur veya gösterimin sakıncalı olduğu düşünülürse, kaymakam, vali ya da İçişleri Bakanlığı tarafından gösterimi yasaklanabilirdi (Doğan, 2010: 82). 1986 yılına kadar film denetimi için hazırlanan nizamname ve tüzüklerin yasal dayanağı 14 Temmuz 1934 tarihli ve 2559 sayılı “Polis Vazife ve Salahiyetleri Kanunu”nun 6. maddesi olmuştur. Ancak 1986 yılında çıkarılan 3257 sayılı “Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu”yla Türk sineması ilk defa bir kanuna kavuşmuştur. Bu kanun sadece sinema filmlerinin denetimini değil; sinema ve müzik sanatçılarının teşvik edilmesi ve sanatçıların eserlerle ilgili hakların korunmasını da düzenlemekteydi (Doğan, 2010: 82-83). Esen, 1986 yılında kabul edilen bu kanunun 1980’li yıllarda Türk sineması adına gerçekleştirilen en önemli başarı olduğunu ifade etmektedir (Esen, 2010: 186).

Darbe sonrası genişletilen sıkıyönetimle, birçok sinema filmi ve kitap da suç unsuru olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda toplamda 39 ton ağırlık tutan kitap, dergi, gazete yakılarak imha edilir. Bunun yanı sıra 937 sinema filmi sakıncalı bulunarak yasaklanır. Sinema filmlerinin yanında Türkiye Radyo Televizyon Kurumu (TRT) için Halit Refiğ tarafından hazırlanan “Yorgun Savaşçı” dizisi de imha edilir (Kara, 2012: 83). Bu kapsamda 1982 yılında Cannes Film Festivali’nde Altın Palmiye Ödülü’nü alarak Türk Sinemasına ikinci büyük ödülü kazandıran Yılmaz Güney’in “Yol” filmi, 1983 yılında Berlin Film Festivali’nde Gümüş Ayı Ödülü’nü kazanan Erden Kıral’ın “Hakkârî’de Dört Mevsim” filmleri yasaklanmıştır (Şimşek, 2015: 119).

12 Eylül’den sonra solcu sinemacıların ürettikleri bazı sinema filmleri devlet tarafından sakıncalı görülüp bu sinemacıların çalışma imkânları sınırlandırılırken, Milli Sinemacılar TRT için çalışma imkânı bulurlar. 1975 yılından itibaren TRT’de çalışmaya başlayan Yücel Çakmaklı’nın yanı sıra Mesut Uçakan ve Salih Diriklik de TRT için dizi çalışmaları yaparlar. Bu yönetmenlerin TRT’deki konumları, Cem Duna’nın 1987’de TRT’nin başına genel müdür atanmasıyla sarsılmaya başlamıştır. 1987 yılında Turgut Özal’ın, Yabancı Sermaye Teşvik Kanunu’nu çıkarması ve Avrupa Topluluğu’na müracaat yenilenmesi sonucunda 1988 yılında TRT’ye, milli kültürden ziyade Batı kültürüne yönelik programlar yapma anlayışına uygun bir yönetim kurulu tayin edilmesi sonucunda Milli Sinemacıların TRT macerası sona ermiştir (Özden, 2005; Lülecî, 2009: 91). Böylece 14 yıllık bir TRT macerasından sonra Yücel Çakmaklı, sinemaya döner. 1989 yılında çektiği “Minyeli

Abdullah”, 1970’de başlayan Milli Sinema Akımı için yeni bir aşama olmuştur. Milli Sinemacıların filmleri bu kez ideolojik bir tabana kaymıştır (Özgüç, 2005: 189; Lüleci, 2009: 92). 1980’lerin sonuyla 1990’ların ortası, Milli Sinemacılar Yücel Çakmaklı ve Mesut Uçakan’ın İslamcı bir söylemle en önemli eserlerini verdikleri yıllar olur.

12 Eylül Askeri Darbesi’nin Türk sinemasına olumsuz etkilerinden biri de sinema örgütlerine ve siyasal söylemi olan sinemacılara yönelik kapatma, yargılama ve tutuklama kararlarıdır. Bu bağlamda Devrimci İşçi Sendikaları (DİSK)’na bağlı olan Sine-Sen kapatılır. Sendikanın 25 yöneticisi idamla yargılanır, 6 aydan 2,5 yıla kadar değişen sürelerde mahkûm edilir ve çeşitli işkencelere maruz kalırlar. Şerif Gören, Necmettin Çobanoğlu, Gani Turanlı, Erol Batıbeki işkenceye maruz kalan sinemacılardan birkaçıdır. 12 Eylül 1980’den 1991 yılına kadar geçen zaman diliminde Sine-Sen sendikal hayattan uzaklaştırılır, yöneticilerinin sendikal faaliyetlerde bulunmaları yasaklanır (Kara, 2012: 92; Boztepe, 2007: 157). Türk sineması için önemli kuruluşlardan biri olan Türk Sinematek Derneği de 12 Eylül rejimi tarafından kapatılan derneklerden biridir (“1965’ten Günümüze Sinematek..., 2016).

1980 Askeri Darbesi’nin üzerinden 7 sene geçmesine ve sivil siyasetçilerin yeniden iktidara gelmesine rağmen darbenin etkilerinin hâlâ devam ettiği 1987 yılında Türk sineması açısından önemli başka bir gelişme daha yaşanır. Esen’in “Hollywood Darbesi” ismini verdiği ve 1980 sonrası Türk sinemasına “Darbe Dönemi Sineması” adının verilmesinde önemli etkenlerden biri olarak gördüğü bu olay (Esen, 2010: 179), 1987 yılında Turgut Özal hükümeti ile ABD hükümeti arasında imzalanan ve yabancı sermayeli sınaî şirketler gibi, sinema şirketlerine de Türkiye kapılarının koşulsuz-engelsiz açılmasına sebep olan anlaşmadır (Esen, 2010: 184). Aslında Özal, Türk sinema salonlarında Amerikan filmlerinin yüksek düzeydeki hâkimiyetinden rahatsızdır ve bu hakimiyeti kırmaya yönelik bir kanun tasarısı hazırlamaktadır. Özal, o yıl Camp David’de görüştüğü ABD Başkanı Baba Bush’a bu tasarıdan bahseder. Ancak Bush, “‘Korkarım bunu yaparsanız bizim de sizin tekstil ürünlerinize kota koymamız gerekecek.’ diyor. Türkiye’de sinemaların toplam cirosu 30 milyon dolar o günlerde... Tekstille kıyas kabul etmez. Mesaj alınmıyor ve tasarı geri çekiliyor.” (Dündar, 2005. Aktaran: Boztepe, 2007: 158).

1987 yılındaki yaşanan “Hollywood Darbesi”nden Türk film yapım şirketlerinin büyük zarar görmüş ve yapımçılık sistemi çökmüştür. Artık film çekmek isteyenler, ya Amerikan film tekellerine başvuracaklar -ki bu Türk

sinemacılarla Amerikan sinemacıların ekonomik açıdan sahip oldukları orantısız güç yüzünden çok zor bir iştir- ya da bağımsız olarak film çekmeyi deneyeceklerdir -bu da dağıtım ve gösterim olanağı sınırlı olacağı için yine zordur. Bu olumsuz koşullara rağmen Türk sinemacılar, Eurimage, Kültür Bakanlığı ve özel fonlardan buldukları sınırlı sponsorluklarla film çekim, dağıtım ve gösterim imkanı bulabilmişler ve ortaya yeni bir “bağımsız sinemacılar” kuşağı çıkmıştır (Esen, 2010: 184-185). Bağımsız sinemacılar, kısıtlı imkânlar ve küçük bütçelerle bağımsız yapımcılık ürünü filmler üretmeye devam ederler (Kara, 2012: 90). 1980’lerde artık eskinin işletmecisi avanslarının yerini, sayıları hızlıca artan video şirketlerinin ödediği paralar almıştır. Video şirketlerinin yöneldiği Almanya pazarı, ticari arayıştaki filmcileri ekonomik açıdan bir süre daha ayakta tutmuş olsa da Türk sinemasını bazı açılardan olumsuz etkilemiştir (Esen, 2010: 80).

12 Eylül’le bir süre film yapım faaliyetlerinde duraklama yaşayan Türk sineması, yeniden üretime başladığında sinemada koşullar değişmeye başlamıştır. 1970’lerin sonuna doğru erotik film furyası nedeniyle yavaş yavaş sinema salonlarından uzaklaşmaya başlayan aileler, artık iyice evlerine kapanmaya ve filmleri televizyondan izlemeye başlamışlardır (Kara, 2012: 90). Yaşanan kargaşa ortamı film sayısında düşüşe sebep olur. 1979 yılında 195 olan film sayısı, 1980 yılında 70’in altına geriler. Darbe sonrasındaki yıl ise, 1960’lar gibi olmasa da, yeniden bir yükseliş trendine girilir: (Kara, 2012: 92) 1980 yılında 68, 1981 yılında 71, 1982 yılında 72, 1983 yılında 78, 1984 yılında 126, 1985 yılında 123, 1986 yılında 184, 1987 yılında 186, 1988 yılında 117 ve 1989 yılında 99 film üretilir (Scognamillo, 2011: 272). Her ne kadar 1979 yılında üretilen 195 filmin yanında 1980 yılında üretilen 68 film büyük bir düşüşü ifade etse de 1979 yılındaki 195 filmin 131’inin çoğunluğunun 16 mm’lik erotik filmler olduğu unutulmamalıdır (Scognamillo, 2011: 273). Özgüç de bu 179 filmin önemli bir kısmının 50-60 dakikalık erotik filmler olduğunu, gerçek film sayısının 100’e yakın olduğunu ifade etmektedir (Özön, 1995a: 48).

Türk sinemasında üretilen film sayısındaki düşüşe paralel olarak yerli film seyircisinin sayısında da bir azalma söz konusudur: 1979 yılında yaklaşık 52 milyon olan yerli film seyircisi, 1980 yılında 38 milyon, 1981 yılında 41 milyon, 1982 yılında 33 milyon, 1983 yılında 35 milyon, 1984 yılında 26 milyon, 1985 yılında 21 milyon, 1986 yılında 20 milyon, 1987 yılında 11 milyon olarak gerçekleşir (Scognamillo, 2011: 274). Yerli film seyirci sayısındaki düşüş devam ederek 1988 yılında yaklaşık 8 milyon, 1990 yılında 7

milyon, 1992 yılında 3 milyon, 1994 yılında ise sadece yaklaşık 300 bin olarak en düşük seviyeye geriler (Scognamillo, 2010: 368). Ancak seyirci sayısındaki düşüş sadece yerli filmlerde değil bu derece trajik olmamakla birlikte yabancı filmlerde de görülmektedir: 1978 yılında 22,5 milyon olan yabancı film seyircisi, 1980 yılında 24 milyon, 1982 yılında 32,2 milyon, 1984 yılında 29,5 milyon, 1986 yılında 19,8 milyon, 1988 yılında 12,5 milyon, 1990 yılında 13,5 milyon ve 1992 yılında 10,1 milyon olarak gerçekleşmiştir (Scognamillo, 2010: 369). Film seyircisi sayısının azalmasıyla paralel olarak sinema salon sayısının da azaldığı görülür. Örneğin, 1969 yılında 2954 olan sinema sayısı, 1988 yılında 460'a, 1989 yılında ise yaklaşık olarak 250'ye kadar gerilemiştir (Scognamillo, 2011: 274).

12 Eylül sadece sinema çalışanlarına, kurumlarına getirdiği yasaklar, film, seyirci, sinema salonu sayısını etkilemekle kalmaz, aynı zamanda oyuncu profili ve filmlerin temalarına da etki eder. 1970'lerin ortalarından itibaren erotik filmlerin sektörü domine ettiği dönemde sinemadan uzaklaşan birçok oyuncu 12 Eylül sonrasında sektöre döndüklerinde şarkıcıların başarılarını oynadıkları arabesk filmleriyle karşılaşırlar. Sinemada var olmak ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılamak için bu filmlerde oynamak zorunda kalırlar (Kara, 2012: 92). 1980 öncesinde film seyircilerinin önemli bir kısmını salonlara çeken erotik filmlerin 12 Eylül yönetimince yasaklanması bir yönüyle arabesk filmlerin yaygınlaşmasına da vesile olmuştur: erotik film piyasasından elde ettikleri gelir azalan ticari sinemacılar, arabesk filmleri, sinema salonlarını dolduracak; ama yasaklara da takılmayacak yeni bir tür olarak öne almışlardır (Esen, 2010: 180). Aslında sinema filmlerinde rol almaya 1970'lerde başlayan Orhan Gencebay, Ferdi Tayfur, İbrahim Tatlıses ve Müslüm Gürses gibi önemli arabesk sanatçıları, en fazla 1980'lerdeki filmlerde rol alırlar. 1980'lerde bu isimlerin yanına Küçük Emrah ve Ceylan gibi arabesk sanatçıları da eklenir.

Başrollerini büyük oranda yukarıda isimlerini zikrettiğimiz altı ses sanatçısının oynadığı filmlerin senaryoları da bu sanatçıların şarkı sözlerinden yola çıkılarak hazırlanmıştır. Genel olarak bu sanatçıların canlandırdığı karakterlerin yaşadıkları aşk acıları, aile içi şiddet, geçim sıkıntısı, köyden kente ya da köyden yurt dışına göç gibi bireysel ve sosyal sıkıntılar sonucu yaşadıkları trajedilerden yola çıkılarak hazırlanan filmlerde hüüzün belirgin bir özelliştir. 1980'li yıllarda sinemacılar için cazip bir tür olan arabesk filmler, önemli sayıda seyirciyi sinema salonlarına çektikleri gibi çok daha fazlasına da bu dönemde yıldızı parlayan video-kasetler yoluyla evlerinde

ve kahvehanelerde ulaşmıştır. Hem Türkiye’de hem de Türk işçilerin yoğun olduğu Almanya’da ilgiyle karşılaşılan bu filmler, Türk sinemacılar için önemli bir kazanç kaynağı olmuşlardır (Esen, 2010: 179).

Türk sineması ancak 1986 yılından itibaren, yani darbeden altı sene sonra, siyasi konulara gönderme yapan filmler yapmaya başlamıştır. Bu kapsamda 1986-1990 yılları arasında on iki adet “12 Eylül Filmi” çekilir. 1986 yılına kadar siyasal konuları ele alan film çekilmezken bu tarihten sonra siyasal içerikli filmlerin görülmesine sebep olarak ülkedeki siyasal ve hukuki koşulların rahatlaması ve 1986 yılında yürürlüğe giren Sinema Yasası’nın olumlu etkileri görülebilir. Ancak bu filmler, 12 Eylül’ün kesin birer eleştirisi olan sert siyasal söylemi olan filmler değildir. Bu filmlerde “Siyasal çatışmalar nedeniyle tutuklanmış kişilerin cezalarını bitirip çıktıklarında, çok hızlı değişmiş olan toplum koşullarına yabancılıkları ya da anlayış açısından farklılaşmış buldukları arkadaşlarına uyumsuzlukları.” konu edilir (Esen, 2010: 182). Yani bu filmler, olayları siyasal açılardan ziyade, insani acılardan yaklaşmışlardır (Esen, 2000: 224). Bunların dışında toplumsal konuların tema olarak seçildiği filmlere örnek olarak, dünyada ve Türkiye’de uyuşturucuya karşı başlatılan savaşın etkisiyle Türk sinemacıların bu konuyu ele aldıkları filmleri gösterebiliriz. Bu kapsamda uyuşturucu ve fuhşun ele alındığı Beyaz Ölüm (1983), Kayıp Kızlar (1984), Tele Kızlar (1985), Kahreden Gençlik (1985), Kanun Adamı (1985), Kısıkvrak(1986), Kurtar Beni (1987), Damga (1987) gibi filmler çekilmiştir (Şimşek, 2015: 119).

Bu koşullarda Türk sinemasında eskiye oranla daha bireysel konuların işlenmeye başladığı görülür. Askeri darbe ve sonrasındaki siyasal ve toplumsal hareketliliğin getirdiği karamsarlık ortamında “...sinema, bireyin iç dünyasına, kişisel arayışlarına, içsel yolculuğuna yönelir; daha çok da yenilmiş, yanılmış, hayal kırıklığı yaşamış, yalnızlaşmış ‘aydın bireyin’ içsel/düşsel yolculuğuna...” (Kara, 2012: 93). Böylece, Dorsay’ın ifadesiyle, “...toplumsal mesaj vermeyi, siyasal film yapmayı, sinemayla ‘devrim gerçekleştirmeyi’ genel toplumsal gidiş paralelinde unutan sinemamız, nihayet yıllardır yapmadığı bir işi yapmış, ‘birey’i keşfetmiştir.” (Dorsay, 2000: 18-19. Aktaran: Kara, 2012: 93). Ancak “bunalım filmleri” olarak da tanımlanan ve yalnız, umutsuz “aydın/bireyin” iç yolculuğunu ve bunalımlarını yansıtan bu filmler seyirciyi de bunalıpt salonlardan uzaklaştırmıştır (Kara, 2012: 95).

1980’li yıllarda bireysel konular, yukarıda değinildiği gibi, politik ve arabesk film türlerinde ele alınmakla birlikte bireysel konuların belki de en fazla görüldüğü filmler kadın filmleridir. 1980’li yıllarda kadının bir özne

olarak ele alındığı çok sayıda film yapılmıştır. Bir taraftan ana akım Türk sinemasının ticari amaçlı filmlerinde Yeşilçam'ın kadına yaklaşım konusundaki geleneksel anlayışı sürerken, gerçekçi bir bakışla kadınları ele alan filmler yapılmaya başlanır. Yani önceki dönemlerde uç noktalara yerleştirilmiş, “iyi kadın-kötü kadın” kalıpları kırılmıştır (Esen, 2010: 181). Atıf Yılmaz'ın “Mine” filmiyle öncülüğünü yaptığı ana karakterin kadın olduğu bu filmlerin ortak özelliği “Yeşilçam sinemasından farklı olarak ayaklarının üstüne basan, birer cinselliği olan ve onu gerektiğinde dolu dolu yasayan kadınlar olmalarıdır.” (Boztepe, 2007: 168).

Sonuç

Askeri darbeler, siyasal istikrarsızlık, ekonomik kriz, toplumsal gruplar arası mücadeleler gibi çeşitli sebeplerle ve genellikle Latin Amerika, Afrika ve Orta Doğu gibi demokrasi standartlarının düşük olduğu bölgelerde görülürler. Meydana geldikleri ülkelerde sivil siyaseti askıya alan ve başta siyaset, hukuk ve ekonomi olmak üzere birçok sosyal kurumda kalıcı etkiler bırakan darbeleri gerçekleştiren askerler, yönetimi bir süre sonra sivillere devretseler dahi ülkenin, yürütme, yargı ve yasama kurumlarında vesayetlerini devam ettirme eğiliminde olurlar. Tanzimat'tan beri modernleşme eğilimi gösteren, yüz yılı aşkın bir demokrasi deneyimi olan; ancak ülkenin jeopolitik konumu, toplumsal uzlaşma yokluğu, siyasal ve ekonomik istikrarsızlık, yabancı ülke ve kurumların etkilerine açık olma, terör tehdidi ve bunların sonucunda ordunun kendisini rejimin tek koruyucusu olarak görmesinden dolayı Türkiye de, son 60 yılda sekiz büyük askeri müdahale ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bu müdahaleler içinde 27 Mayıs 1960 ve 12 Eylül 1980 Askeri Darbeleri, askerlerin fiili olarak yönetimi ele almaları, yeni anayasaların kabulü ve toplumsal, ekonomik, kültürel etkileri bakımından en önemli askeri müdahalelerdir.

27 Mayıs 1960 Darbesi'yle, 27 yıl süren Tek Parti iktidarından sonra iktidara gelen ve özellikle 1950'lerin ilk yarısında başta tarım ekonomisine dayanan kırsal kesim olmak üzere Anadolu insanının hayat standartlarında önemli bir yükseliş sağlayan; ancak 1950'lerin ikinci yarısından sonra yaşanan ekonomik problemler sonucu muhalefete, basına ve toplumun diğer kesimlerine karşı otoriter uygulamalara yönelen DP hükümeti, asker eliyle yönetimden uzaklaştırılmıştır. 27 Mayıs Darbesi, sivil siyasetçileri idama göndererek demokrasinin gelişmesine ket vurması, kişisel hak ve özgürlükler bağlamında birçok mağduriyet oluşturmaları ve bürokrasiyi bazı durumlarda

sivil siyasetin önüne koyması açısından kötü bir geleneğe başlangıç etmekle beraber, askerlerin hazırladığı ve nispeten liberal olduğu söylenebilecek yeni Anayasa'yla ülkede farklı görüşlere sahip toplumsal grupların kendilerini ifade etme imkânı bulmalarını sağlamıştır.

27 Mayıs'tan sonra Türk sinemasında fikir ve sanat akımları ortaya çıkmaya başlamıştır. 1960'tan itibaren kendini gösteren ve toplumsal sorunları tüm çıplaklığıyla beyaz perdeye yansıtma amacını güden "Toplumsal Gerçekçilik Akımı" dönemin ilk sinema akımı olur. 1965'ten sonra bu akımın ikiye bölünmesiyle "Ulusal Sinema Akımı" ve "Devrimci Sinema Akımı" ortaya çıkar. 1960'ların sonunda ise "Milli Sinema Akımı" bunlara eklenir. 1960 Askeri Darbesi sonrasında, Türk sinemasının ürettiği filmlerin, sinemaya giden seyircilerin, ülkedeki sinema salonlarının, film yapımevlerinin, sinema dergi ve kurumlarının sayısında önemli oranda bir artış görülmüş ve Türk sinemacılar ilk defa bu dönemde önemli uluslararası festivallerde başarılar kazanmaya başlamışlardır. Ancak bu dönemde 1930'lu yıllardan kalma film denetleme mevzuatında herhangi bir yenilik yapılmamış, birçok film sansüre tabi tutulmuş, bazı filmler ise devlet adamlarının şahsi girişimleriyle gösterime girebilmiştir. Yine de sinemacılar eskiye oranla daha özgür bir ortam içinde hareket etme imkânı bulmuşlardır. Bu yüzden 1960 Askeri Darbesi ve sonrasındaki dönem, genel olarak Türk sineması açısından olumlu bir anlam ifade etmektedir.

12 Eylül 1980 Askeri Darbesi, askerinin yönetime doğrudan el koyması ve yeni anayasa hazırlanması bakımından 27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'ne benzemekle birlikte siyaset, ekonomi ve toplum üzerinde meydana getirdiği olumsuz etkiler bakımından öncekini çok gerilerde bırakmıştır. Bu darbe ile sivil siyasetin önü kapatılmış, askeri vesayet iyice kurumsallaştırılmış, toplumsal ve bireysel hak ve özgürlükler askıya alınmıştır. Binlerce insan, mahkûm olmuş, işkenceye uğramış, kaybolmuş ya da fişlenmiştir. Bütün siyasi partiler kapatılmış, siyasi liderlere yasaklar getirilmiş, en önemli sendikaların kapısına kilit vurulmuş, toplum büyük oranda depolitize edilmiştir. 12 Eylül, sinemamız üzerinde de, 27 Mayıs'ın aksine, olumsuz etkiler bırakmıştır. Sinema oyuncularını baskı görmüş, filmler daha fazla sansüre uğramış, sinema kurumları ve sendikaları kapatılmıştır. Bunun yanı sıra film, seyirci, sinema dergisi ve yapımevlerinin sayısında düşüş olmuştur. Toplumsal eleştiri filmleri yerlerini daha bireysel konuların işlendiği, arabesk ve kadın filmlerine bırakmıştır. Ancak 1986 yılından sonra 12 Eylül'le ilişkili filmler çekilebilmişse de bu filmlerde ancak bireysel mağduriyetler merkeze

alınabilmiş, politik sistem eleştirisi yapılamamıştır. Sinema akımları temsil edilme imkânını yitirmişler, sadece Milli Sinemacılar TRT’de çalışma şansı bulabilmişler ve 80’lerin sonunda TRT’den ayrıldıktan sonra önceki filmlerinden daha fazla politik bir söylem içeren sinema filmleri çekmeye başlamışlardır. 12 Eylül Darbesi, bahsettiğimiz nedenlerden dolayı genel olarak Türk sineması açısından olumsuz bir devrin başlangıcı olmuş ve etkileri uzun süre devam etmiştir.

Kaynakça

- AHMAD, F., (2007). *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, 6. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BALTA, E., (2016). “Geçmişten Günümüze Darbeler”, *Toplumsal Tarih*, Sayı:273, Eylül.
- BOZTEPE, V., (2007). *1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Dan: Şükran Esen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Radyo Televizyon Bilim Dalı.
- DÜNDAR, Can (2005). “Avrupa’da Bir Türk Şövalyesi”, *Milliyet Gazetesi*, 8 Aralık. Aktaran: Boztepe, V., (2007). “1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri”, Yüksek Lisans Tezi, Dan: Şükran Esen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Radyo Televizyon Bilim Dalı.
- CANTEK, L. (2008). *Cumhuriyetin Büluğ Çağı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- COŞKUN, E. (2009). *Türk Sinemasında Akım Araştırması*, Ankara: Phoenix Yayınevi.
- DALDAL, A. (2005). *1960 Darbesi ve Türk Sinemasında Toplumsal Gerçekçilik*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- DİRİKLİK, S., (1995). *Fleşbek*. Cilt:1, İstanbul: Söğüt Ofset.
- DİRİKLİK, S., (2004). “Milli Sinemanın ‘İnanç’la Yamulması”, *Sonsuzkare*, Yıl:2, Sayı:4, Mart.
- DOĞAN, D. Ç. (2010). “Sinemanın Toplum Hayatındaki Rolü ve Denetimi”, *Hukuk Gündemi*.; <http://www.ankarabarasu.org.tr/siteler/ankarabarasu/hgdmakale/2010-2/14.pdf> (Erişim Tarihi: 02-09-2016).
- DORSAY, A., *12 Eylül Yılları ve Sinemamız*, İnkılap Kitabevi. Aktaran: Mesut Kara, **Sinema ve 12 Eylül**, İstanbul: Agora Kitaplığı, İstanbul.
- ERASLAN, C., (2005). “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Cilt:2, Ankara: AKDHYK Atatürk Araştırma Merkezi.
- ERDOĞAN, M., (2005). “Türkiye’de Asker ve Siyaset”, *21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, 2. Cilt, Ed: Adnan Küçük, Selahaddin Bakan, Ahmet Karadağ, İstanbul: Aktüel Yayınları.
- ESEN, Ş. K. (2010). *Türk Sinemasının Kilometre Taşları*, 3. Baskı, İstanbul, Agora Kitaplığı.
- ESEN, Ş., (2000). *80’ler Türkiye’sinde Sinema*, 2. Baskı, İstanbul: Beta Basım Yayım.
- EVREN, B. (2014). *Türk Sinemasının 100 Yılı*, İstanbul: Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- FINDLEY, C. V. (2012). *Modern Türkiye Tarihi*, 2. Baskı, Çev. Güneş Ayas, İstanbul: Timaş Yayınları.

- GÜÇHAN, G., (1992). *Toplumsal Değişme ve Türk Sineması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- GÜZEL, A. C., (2001). "Üçüncü Sinema, 60'lı Yıllar ve Sinemamız", *Türk Film Araştırmalarında Yeni Yönelimler 2*, Yay. Haz. Deniz Derman, Der. Övgü Gökçe, İstanbul: Bağlam Yayınları.
- HALE, W, (2014). *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- KARA, M, (2012). *Sinema ve 12 Eylül*, İstanbul: Agora Kitaplığı.
- KARPAT, K, (2012). *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KARPAT, K, (2015). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*, 2. Baskı, İstanbul: Timaş Yayınları.
- KAYALI, K. (2015). *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs - 12 Mart*, 6. Basım, İstanbul: İletişim Yayınları.
- KIREL, S.(2005). *Yeşilçam Öykü Sineması*, İstanbul: Babil Yayınları.
- KUTLAR, O, (1968). "Yesilcam", *Papirus*, Sayı:29, Kasım 1968. Aktaran: BOZTEPE, V., (2007). "1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Dan: Şükran Esen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Radyo Televizyon Bilim Dalı.
- LÜLEÇİ, Y. (2009). *Türk Sineması ve Din*, İstanbul: Es Yayınları.
- LÜLEÇİ, Y. (2015). *Tek Parti Döneminde İktidar ve Sanat*, İstanbul: İskenderiye Kitap.
- ÖNDER, S. ve Baydemir, A., (2005). "Türk Sinemasının Gelişimi (1895-1939)", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:VI, Sayı:2, Aralık. http://sbd.ogu.edu.tr/makaleler/6_2_Makale_7.pdf (22-06-2012).
- ÖZDEN, T., (2005). "Millî Sinema Dönüyor", *Aksiyon*, Sayı:558, 15 Ağustos. <http://www.aksyon.com.tr/detay.php?id=22351> 25-01-2007.
- ÖZĞÜÇ, A. (2005). *Türlerle Türk Sineması*. İstanbul: Dünya Kitapları.
- ÖZÖN, N. (1995a). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları*, Cilt:1, Ankara: Kitle Yayınları.
- ÖZÖN, N. (1995b). *Karagözden Sinemaya Türk Sineması ve Sorunları*, Cilt:2, Ankara: Kitle Yayınları.
- REFİĞ, H. (1971). *Ulusal Sinema Kavgası*, İstanbul: Hareket Yayınları (Tıpkı basım: İstanbul Dergâh Yayınları, 2009).
- SCOGNAMILLO, G, (2010). *Türk Sineması Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- SCOGNAMILLO, G, (2011). *Giovanni Scognamillo'nun Gözüyle Yeşilçam*, Haz. Banş Saydam, İstanbul: Küre Yayınları.
- SİM, Ş., (2007). "Türk Sinema Tarihi'nde İlk Üçleme, Metin Erksan'dan Mülkiyet Üçlemesi: 'Yılanların Öcü', 'Susuz Yaz', 'Kuyu'", *Bildiri, III. Türk-Alman Yaz Okulu*, 10-16 Eylül.; http://iaud.aydin.edu.tr/makaleler/yil1sayi3-4/IAUD_Yil_1_Sayi_3-4_Makale_10.pdf (Erişim Tarihi: 28-09-2016).
- ŞEKER, K., (2006). "İnönü Dönemi Kültür Hayatı (1938-1950)", Doktora Tezi, Dan. Bayram Kodaman, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı.
- ŞİMŞEK, G., (2015). "Siyasi Olayların Türk Sinemasına Yansımaları", *Türk Sinemasının 100. Yılına Armağan*, Ed. Nurşen Mazıcı, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.

- THYNE, C.L., (2010). "Supporter of Stability or Agent of Agitation? The Effect of US Foreign Policy on Coups in Latin America, 1960-99", *Journal of Peace Research*, 47 (4), Haziran. Aktaran: Balta, E., (2016). "Geçmişten Günümüze Darbeler, *Toplumsal Tarih*, Sayı:273, Eylül.
- TİKVEŞ, Ö., (1968). *Mukayeseli Hukukta ve Türk Hukukunda Sinema Filmlerinin Sansürü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları. Aktaran: Boztepe, V., (2007). "1960 ve 1980 Askeri Darbelerinin Türk Siyasal Sinemasına Etkileri", Yüksek Lisans Tezi, Dan: Şükran Esen, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalı Radyo Televizyon Bilim Dalı.
- TUGEN, B., (2014). "1960-1980 Darbeleri Arasında Türk Sinemasında Düşünce Oluşumu ve Filmlerin Sosyolojik Görünümleri", *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt:3, Sayı:7, Bahar.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi Darbe ve Muhtıraları Araştırma Komisyonu, (2012). "Meclis Araştırması Komisyonu Raporu", Ankara: TBMM, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/Komisyon%20Raporu.pdf> (Erişim tarihi: 12-09-2016).
- UÇAKAN, M., (1977). *Türk Sinemasında İdeoloji*. İstanbul: Düşünce Yayınları
- ÜNSALDI, L., (2008). *Türkiye'de Asker ve Siyaset*, Çev. Orçun Türkay, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- VARDAR, B., (2006). "Türkiye'de Sinemanın Gelişimi ve Ulusal Sinema Tartışmaları". *Sinematürk*. Sayı:2, 15 Kasım.
- YAVUZKANAT, M. S., (2010). "Türk Sinemasının İstatistiksel Analizi ve Devlet Desteğinin Sektöre Etkisi", Uzmanlık Tezi, Dan. Nejat Gökçe, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Personel Dairesi Başkanlığı.
- YEL, A. M., (2009). "A Healthy and Democratic Civil-Military Relationship in Turkey: Accountability of the both Entities", *European Journal of Economic and Political Studies*, Cilt:2, Sayı:1, s.79-87.
- ZÜRCHER, E. J., (2006). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, 20. Basım, Çev. Yasemin Saner Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.
- "1965'ten Günümüze Sinematek Derneği", 2016, <http://www.sinematek.org/sinematek/250-hakkimizda-3.html> (Erişim Tarihi: 09-10-2016).
- "Türk Sinema Tarihine Genel Bir Bakış", 2016, <http://www.sinema.gov.tr/TR,144750/turkiyede-sinema.html> (Erişim Tarihi: 24-09-2016).